

Рк Ц 133

X30

23

3/2

25095

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр Рк Щ 13 X30 Инв. № м 367 992

Автор Хвилья А.

Назва Пам'ятник Я. Я. Шев-

ченкові: Історичний нарис
про будівництво пам'ятника Т. Г. Шев-
ченкові. Місце, рік видання К., 1934.

Кіл-ть стор. 61, 2 с. іл

- " - окр. листів _____

- " - Ілюстрацій 23 л. іл

- " - карт _____

- " - схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют _____

_____

_____

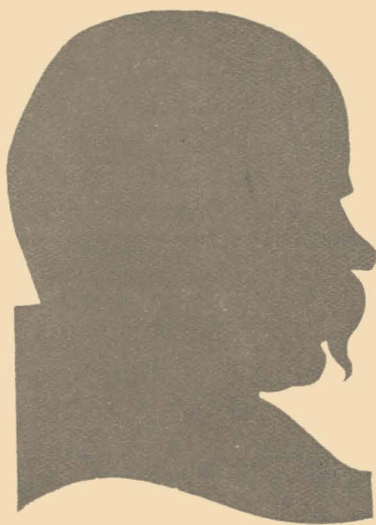
Примітка: 18.07.94 Белл

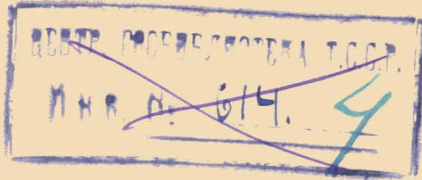
ВИДАЄТЬСЯ
З НАГОДИ 120 РІЧЧЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
Т.Г.ШЕВЧЕНКА

В 24049

АНДРИЙХВИСК

**ПАМ'ЯТНИК
Т.Г.ШЕВЧЕНКОВІ**

**ІСТОРИЧНИЙ НАРИС
ПРО БУДІВНИЦТВО ПАМ'ЯТНИКА
Т.Г.ШЕВЧЕНКОВІ**

М 367992

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО „МИСТЕЦТВО“

Редактор **Д. Г р у д н и а**
Художник **Г. М. Шустовіт**
Літредактор **В. Дашкевич**
Техредактор **А. Розенберг**
Коректор **Г. П о в е н к о**
Уповноважений Головліту № 1616 (465).
Зам. № 842. Тираж 2.500. Папір 62 × 94.
Друк. арк. 14. Папер. 7. В 1 папер арк.
123 т. знак. Здано до друку 18/IV—34 р.
Підписано до друку 10/X—1934 року.
Книжкова ф-ка Партвидава ЦК КП(б)У
Київ, Сінний майдан, 14.

БІБЛІОТЕКА УРСР
Ім. КПРС

1814-1934

**БЕЗМЕЖНА ВІДДАНІСТЬ РЕВОЛЮЦІЇ Й
ЗВЕРТАННЯ З РЕВОЛЮЦІЙНОЮ ПРО-
ПОВІДЮ ДО НАРОДУ НЕ ПРОПАДАЄ
НАВІТЬ ТОДІ, КОЛИ ЦІЛІ ДЕСЯТИЛІТТЯ
ВІДМЕЖОВУЮТЬ ЗАСІВ ВІД ЖНИВА**

.ЛЕНІН

ДО ІСТОРІЇ ПАМ'ЯТНИКА ВЕЛИКОМУ ПОЕТОВІ- РЕВОЛЮЦІОНЕРУ Т. Г. ШЕВЧЕНКОВІ

ОЮЗ Радянських Соціалістичних Республік під переможними прапорами Леніна, Сталіна могутньо йде вперед. У цьому могутньому, переможному поході Радянська Україна, що є складова частина Радянського Союзу, буйно розквітла, має величезні досягнення в соціалістичному будівництві, в будівництві української радянської культури.

Радянська Україна розбила ярмо капіталістичної неволі і, переборовши перешкоди, які ставили на її шляху класові вороги, в Союзі Радянських Соціалістичних Республік твердо закріпилась на соціалістичних позиціях.

Українські трудящі в братньому, інтернаціональному єднанні з народами інших національностей, і в першу чергу з російськими трудящими масами, розгорнули небачене в історії людства соціалістичне будівництво.

Соціалізм у нашій країні переміг остаточно і назавжди. І цих перемог трудящі маси досягли тому, що на чолі їх стояла і стоїть комуністична партія, партія Леніна, Сталіна, загартована в боях за справу пролетаріату, за справу будівництва соціалізму.

Лише партія більшовиків на чолі з Леніним, Сталіним, ведучи за собою багатомільйонні працюючі маси різних національностей, могла перемогти в цій боротьбі.

Лише під проводом комуністичної партії пролетарі Радянського Союзу, ведучи за собою багатомільйонні маси трудящого селянства, забезпечили перемогу соціалізму в нашій країні.

Лише йдучи за проводом пролетаріату, на чолі з більшовицькою партією, бідняцьке і середняцьке селянство позбулося віковичного ярма, кайданів неволі, жорстокого визиску.

Цей шлях, шлях боротьби за визволення працюючих мас спід ярма капіталізму, був довгий і важкий. Багато кривавих жертв зазнали трудящі маси на цьому шляху від лютих ворогів — панів, царів, феодалів. І лише тоді, коли на історичну арену вийшов пролетаріат, зміцнився, коли він організував під своїм проводом, під проводом своєї партії багатомільйонні працюючі маси на революційну боротьбу, лише тоді в збройній боротьбі перемогли трудящі колишньої царської Росії, знищили своїх гнобителів і встановили диктатуру пролетаріату.

До того часу ряд найкращих представників людства намагалися визволити трудящі маси спід ярма панської неволі. Але вони падали в нерівній боротьбі проти гнобителів.

Проте, їх боротьба, їх життя заслуговують на те, щоб трудящі маси пам'ятали ту велику роботу, яку вони провели, відзначили їх боротьбу проти царату, проти поміщиків. Ці люди, які все своє життя присвятили боротьбі проти царів, панів, поліцаїв, заслуговують від пролетаріату великої уваги. Ці люди, ідучи дуже часто невірними шляхами, принесли одначе велику користь працюючим масам. Вони збуджували думку працюючих мас у боротьбі проти царського, панського ярма, вони закликали широкі працюючі маси на боротьбу проти гнобителів.

До цих найкращих людей належить і Тарас Григорович Шевченко, який майже все своє життя присвятив боротьбі проти російського царату, проти панів і своєю революційною діяльністю, своєю поетичною, письменницькою, публіцистичною і громадською роботою будив ненависть до панів, сів цю ненависть серед широких трудящих мас і закликав їх до боротьби.

Т. Г. Шевченко народився 25-го лютого 1814 року в селі Моринцях, Звенигородського повіту, в сім'ї кріпака.

В 1816 р. родина Шевченків переїздить із села Моринців до села Кирилівки. В 1822 р. Шевченка віддали в науку до дячка Совгіря (Губського). Влітку 1824 року Шевченко чумакував з батьком. В 1825 р. умер батько Тараса — Григорій Іванович Шевченко. Після смерті батька Тарас недовгий час живе у свого дядька Павла. Влітку він пасе свиней, зимою допомагає в господарстві. В 1826 р. Шевченко покидає школу дяка Богорського і втікає з Кирилівки до діакона-маляра в Лисянку. В 1827 р. Шевченко пасе громадську череду, а потім стає в найми до кирилівського попа Григорія Кошиці. В тому ж 1827 р. Шевченко два тижні перебуває в науці у хліпнівського маляра. В 1829 р. Шевченка взяли до панського двору — спочатку кухарчуком, а згодом за „козачка“ до пана П. В. Енгельгардта.

Довгий час Шевченко їздив з паном Енгельгардтом. Підчас цього слугування панові Енгельгардту Шевченко зазнав багато образ, безліч знущань. В 1830 р. Шевченко з паном Енгельгардтом переїздить із Вільна до Варшави. В 1831 р. Шевченко в Петербурзі, де його віддано в науку до петербурзького маляра Ширяєва.

У Петербурзі Шевченко знайомиться з земляком — художником І. М. Сошенком, а через нього з письменниками Гребінкою, Жуковським, секретарем Академії Мистецтв Григоровичем та відомим художником Карлом Брюлловим.

Нарешті, в 1838 р. Шевченка визволяють із кріпацтва. Він відвідує малярський клас в Академії Мистецтв. Знайомиться з рядом видатних художників і починає розгортати свій талант в образотворчому мистецтві.

В той же час починає розгортатись і письменницький талант Шевченка. Шевченко в 1838 р. написав „Причинну“, „Вітре буйний“, „Тече вода в синє море“ й інші твори. В 1840 р. виходить перше підцензурне видання „Кобзаря“, в якому було вміщено: „Думи мої, думи“, „Перебендя“, „Тополя“, „Думка“ („На що мені чорні брови“), „Іван Підкова“, „Катерина“ та ін.

Ми не будемо вияснити тут весь творчий літературний шлях Шевченка, проте, відзначимо, що, працюючи в Академії Мистецтв, Шевченко розгорнув свої величезні природні здібності, свій літературний талант і вже зараз же після першого

видання „Кобзаря“ посів одне з видатних місць серед тодішніх письменників. Шевченко стає відомим широким масам своєю творчістю і притягає до себе увагу не лише в Петербурзі, де він у той час був, а притягає до себе виключну увагу й на Україні, куди потрапили його перші твори.

В 1843 р. Шевченко робить першу подорож на Україну. Він знайомиться з рядом відомих на той час українофілів, всіляких панків, і входить у коло тих українофілів, які дивилися на справу відновлення старої України як на справу придбання собі додаткових маєтків.

Зрозуміла річ, що позиції, які посідали ці українські пани, по суті нічим не відрізнялися від тих позицій, які посідало російське панство. Ці українські пани любили іноді розводити ліберальні розмови, але по суті були проти того, щоб дати волю працюючим масам, щоб звільнити їх спід панського ярма. Вони розглядали Україну як складову частину російської імперії. В їх очах російський цар Микола I був тим святим, якого ніхто не міг торкнути, ніхто не міг скинути.

Ось чому, коли в творах Шевченка, в цей час його творчості, виявляються певні революційні прагнення, виявляються певні натяки на те, що Шевченко намагається розгорнути картину рабства, неволі працюючих мас, показати природу панування поміщиків, панів, жандармів, — ці українські пани, що оточували Шевченка, роблять усе для того, щоб обплутати його своїми нитками і скерувати розвиток Шевченкової творчості на шляхи оспівування минувшини України, де, мовляв, „не було різниці між панами і працюючими“, де всі були сини „єдиної матері України“, а Україна була єдина неподільна складова частина царської Росії.

Ось чому Шевченко на першому етапі своєї літературної творчості перебуває під значним впливом романтики минувшини України, романтизує гетьманів, українське панство, українських старшин, і лише час від часу в його роботах проривається зненависть до панів, яка ввійшла в його істоту разом із кров'ю його поневолених батьків, що в кріпацькому ярмі терпіли муки неволі.

Але навіть у той час у літературній творчості, в поезії Шевченка є вже дуже багато елементів класової зненависті до панів — російських, українських, польських, до гнобителів трудящих мас. Щодалі ці елементи посилюються в творчості Шевченка, все більше поглиблюється його розходження з представниками українського панства, поглиблюється прірва між Шевченком і такими панками, як Куліш і інші. Шевченко поволі зриває з своїх очей панську облуду, відкидає від себе романтизування минувшини козацької України.

В 1844 р. Шевченко повертається з України до Петербурга. В дорозі до Петербурга, в Москві, він пише поезію „Чигирин“. Підчас перебування в Москві Шевченко знайомиться з Щепкіним. 8-го липня 1844 р. Шевченко пише свою знамениту поему „Сон“, в якій він показує жахливий стан багатомільйонних працюючих мас в ярмі царату. Шевченко в цих творах відбиває настрої поневоленого селянства. Шевченко прагне звільнити селянство з кріпацької неволі. Це прагнення, ця зненависть до панського ярма ще більш виявляється у тому, що він відбивав прагнення працюючих мас звільнитися не лише від соціального, але й від національного пригноблення.

26-го листопада 1844 р. у листі до Кухаренка Шевченко писав:

„Був я торік на Україні — був у Межигорського Спаса і на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну“...

Шевченко їздив на Україну для того, щоб зробити ряд художніх робіт. Він опрацював ряд картин, в яких малював краєвиди України.

Кухаренкові в тому ж листі Шевченко писав:

„Заходився оце, вернувшись в Питер, гравировать і издавать в картинах остатки нашої України. На тім тижні вийде шість картин..“

Отже ми бачимо, що Шевченко і в літературній роботі, і в своїй художній роботі провадив одну і ту ж лінію. Він бачив поневолену російським царатом Україну, бачив багатомільйонні селянські маси в ярмі кріпацької неволі. Але Шевченко на першому етапі своєї творчості, перебуваючи під впливом українського панства, повернув своє обличчя назад до минувшини України. Він романтизував, оспівував це минуле у поезії, в прозі, змальовував пам'ятки з історії України в своїх картинах; він вважав, що поворот назад, до старих часів дасть можливість працюючим масам звільнитися з неволі, з кріпосницького ярма, спід царського панування. Шевченко стояв на буржуазних позиціях.

Минула історія України в освітленні українофільського панства являла собою якийсь єдиний процес, в якому і пани, і працюючі маси жили мирно, в „єдиній сім'ї“. І Шевченко в той час, романтизуючи минувшину України, не бачив, що історія України повна трагічних картин для широких працюючих мас, що ця історія — це запекла кривава боротьба пригноблених працюючих мас з українськими, польськими, російськими та іншими панами.

Ось чому, ще раз треба підкреслити, що в творчості Шевченка, особливо на першому її етапі, виявляється оспівування минувшини України — гетьманів, козацьких старшин, як такого, що до нього треба повернутися, що його треба віджити. В цих елементах його творчості виявляється український націоналізм.

Проте, подорож Шевченка по Україні, глибше вивчення стану речей, його походження і великий досвід, власний важкий життєвий шлях — дали йому ту міцну основу, яка потім розвинулась в його творчості, в його діяльності, в його ставленні до панівних класів, до російського царату, до Миколи I — російського царя.

23 березня 1845 р. канцелярія Академії Мистецтв видала Шевченкові подорожню на Україну для художньої роботи, і Шевченко виїздить з Петербурга в другу подорож на Україну.

Підчас цієї подорожі Шевченко був у ряді тодішніх панських центрів на Україні. Він був поблизу Яготина, в Ромнах, Переяславі, у Миргороді. Провадячи на Україні свою художню роботу, він у той же час працює і як письменник, поет.

На цей же час припадають і його найвидатніші роботи, як „Єретик“, „Сліпий“, „Суботів“, „Великий льох“. У Переяславі, 13-го листопада 1845 р., Шевченко написав „Наймичку“, а 18-го листопада написав знамениту свою поезію „Кавказ“, в якій схарактеризував загарбницьку політику російського царату. В Переяславі Шевченко важко захворів і, перебуваючи у важкому фізичному стані, написав поезію, яка стала Шевченковим заповітом — „Як умру, то поховайте“.

В 1846 р. Шевченко перебуває в Ісковцях, Лубнях, Ніжені, Чернігові та в Седневі у пана Лизогуба. Нарешті, весною 1846 р. Шевченко в Києві, знайомиться з Костомаровим і іншими братчиками. Перебуваючи в Києві, Шевченко разом із художником Сажиним малює краєвиди Києва. В 1847 р. Шевченко був у селі Оленівці, Борзенського повіту. З Борзни він написав (1-го лютого) лист до М. І. Костомарова:

„О братстві не пишу, бо нічого й писать; як зйдемоь, то поплачем... Коли б то... мені притулитись до університету дуже б добре було...“

З цього листа, з робіт Шевченка, з того, що він тримав весь час зв'язок із братчиками, видно, що Шевченко брав участь у Кирило-Мефодіївському братстві, себто брав участь у товаристві української буржуазії і дрібнобуржуазної інтелігенції, яка намагалася прокласти шлях розвитку капіталізму в Росії, і зокрема на Україні, для того, щоб скинути феодальні перепони, які перешкоджали Україні розвиватись як буржуазній країні.

В 1847 р., у зв'язку з арештом Кирило-Мефодіївців у Києві та інших місцях, біля Києва було заарештовано й Т. Г. Шевченка. 10-го квітня 1847 року III-й відділ закінчив розгляд паперів Куліша й Білозерського.

III-й відділ повідомляв:

„Между бумагами... оказалось несколько стихотворений на малороссийском наречии, сочиненных, как должно полагать, художником Шевченкою; в них говорится о страданиях, о пролитой крови, цепях, кнуте, о Сибири и проч.; оне исполнены ненавистию к правительству, и, вероятно, сочинены с тою же целию посеять неудовольствие к властям в народе“.

Цікаво між іншим те, що на допиті в III-му відділі один із братчиків — Андрузький показав так:

„...В Киеве славянское общество имеет две главы: Костомарова и Шевченку, из которых первый принадлежит к умеренной партии, а второй к неумеренным; что главное правило Шевченки: „Кто предан государю — тот подлец, а кто либерал, тот благородный человек“.

Як у своїй поетичній творчості, у своїй громадсько-політичній діяльності, так і на допиті в III-му відділі Миколи I Шевченко тримав себе однаково.

17-го квітня 1847 року о 3-й годині вдень привезено Шевченка до III-го відділу. Йде допит. Шевченко відповідає на запитання слідчих, які йому поставлені в письмовій формі.

Після цього допиту слідчі роблять висновок, що:

„Художник Шевченко окончил свои ответы, но его показания несколько не объясняют дела. На все главные вопросы о Славянском Обществе, членах онаго и замыслах их, он отвечал решительным незнанием... Относительно наглых стихотворений, он, повидимому, изъясняет раскаяние, и то в самых грубых выражениях. На вопрос, почему он дозволил себе дерзости против высочайших особ... он отвечал: „Я начал ругать государя потому, что слышал, как ругают его в Петербурге и в Киеве“.

Зрозуміла річ, що така політична діяльність і взагалі вся робота Шевченка не могли не викликати обурення з боку Миколи I.

Ось чому після закінчення допиту в III-му відділі Микола I затвердив такий, сформульований III-м відділом, присуд у справі Шевченка:

„Художника Шевченку, за сочинение возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, опре-

делитъ рядовымъ в Оренбургскій отдѣльный корпусъ, съ правомъ выслуги, поручивъ начальству имѣть строжайшее наблюдение, дабы отъ него, ни подъ какимъ видомъ, не могло выходить возмутительныхъ и пасквильныхъ сочинений“.

Микола І стверджує такий присуд і передає Шевченка „подъ строжайшій надзоръ съ запрещениемъ писать и рисовать“.

Перебуваючи від 17-го квітня до 13-го травня в казематах ІІІ-го відділу, Шевченко за цей час написав цілий цикл поезій: „Мені однаково“, „Не кидай матері, казали“, „Садок вишневий коло хати“, „Рано вранці новобранці“, „В неволі тяжко“ і ряд інших.

30-го травня 1847 р. Шевченка було віддано в розпорядження військового міністра, і опівдні 31-го травня 1847 р., під доглядом фельд'єгера Віддера, Шевченко вирушив до Оренбурга. 9-го червня 1847 р. об 11 годині ранку Шевченко прибув до Оренбурга, і там 10-го червня його зачислено солдатом у 5-й Оренбурзький лінійний батальйон.

Перебуваючи в Орській фортеці, Шевченко листується з рядом видатних на той час письменників, громадських діячів із ліберального табору. Навіть під доглядом спеціально приставленого до нього „дядьки“ Шевченко все ж таки пише багато художніх речей, які він переховує за халявою.

27-го квітня 1850 р. з наказу Обручова в Шевченка роблять трус і заарештовують його. Шевченка беруть на головну гауптвахту, і лише 12-го травня 1850 р. звільняють спід арешту й переводять знову до Орської фортеці з наказом пильно за ним стежити.

У зв'язку з тим, що в Шевченка підчас трусу було знайдено ряд паперів і робіт, з яких було видно, що, перебуваючи в жахливих умовах, він все ж таки не кидав творчої роботи, — військовий міністр Чернишов видав наказ, в якому визначив Шевченкові за порушення „височайшої волі“ таку кару:

„1-е. Бумаги передать, по принадлежности, в ІІІ-е отделение собственной его величества канцелярии, для надлежащего по ним розыскания; 2-е. Рядового Шевченка подвергнуть немедленно строжайшему аресту и содержать под оным до исследования о виновных, допустивших его вести переписку и заниматься рисованием... 3-е. По окончании следственного дела перевести Шевченка под строжайшій надзоръ изъ 5-го Оренбургскаго линейнаго в другой отдаленный батальйон“.

Після проведення слідства Обручов 5-го вересня 1850 р. наказав перевести Шевченка до Ново-Петровської фортеці в одну з рот 1-го Оренбурзького батальйону, під суворий догляд ротного командира. 17-го жовтня 1850 року Шевченко прибув у Ново-Петровськ.

Таким способом, у наслідок трусу і того слідства, що відбулося в цій справі, в наслідок другого арешту Шевченко потрапив у невимовно жахливі умови, в яких він майже зовсім не міг ні малювати, ні писати. Як знущались у засланні з Шевченка, видно хоча б з того, що в 1852 р. він відбув 63 караули нарівні з усіма солдатами.

Після смерті Миколи І, в 1857 р., Шевченко одержує дозвіл повернутися назад, в Європейську Росію. Безліч великих перешкод ставилося в справі звільнення Шевченка з заслання. Цей процес звільнення його з заслання, процес його оформлення тягся надзвичайно довго. Треба підкреслити те, що, не зважаючи на жах-

ливі умови, в яких був Шевченко в засланні, не зважаючи на каторжний режим царської казарми, в якій жив Шевченко, не зважаючи на те, що він був фізично стомлений, розбитий, — він вертався із заслання морально незламаний, повертався з тими ж політичними настроями, з якими він ішов на заслання. Це видно з його щоденника, з того листування, які він вів підчас своєї подорожі з Орська до Москви і Петербурга. Це видно з тих розмов, які він вів підчас своєї подорожі з заслання.

В щоденнику, в поезіях Шевченка другого періоду його творчості яскраво виявляється ненависть до Миколи I до старої кріпосницької, царської Росії, до панства, яке гнітило багатомільйонні селянські маси. Ці матеріали свідчать про те, що з Орської фортеці Шевченко повернувся ще з більшою ненавистю до царату, до кріпосників.

Шевченків приїзд до Москви, повернення його до Петербурга були з великим ентузіазмом підхоплені ліберальним суспільством, бо в Шевченкові вже в той час бачили силу, яка мала великий авторитет, бо Шевченко був відомий широким масам працюючих, був прапором бунтарства проти існуючого тоді в Росії ладу.

Шевченко прибув до Петербурга політично і морально незламаний, але він був зламаний фізично, стояв, буквально, на краю могили.

У Петербурзі Шевченко потрапляє в жахливі умови. Його оточує III-й відділ „его императорского величества канцелярии“. Його твори видаються лише підцензурно. Його подорож на Україну стає можливою лише після того, коли шеф жандармів Долгоруков написав резолюцію — „уведомить, что препятствия нет, а между тем о наблюдении за Шевченкою предварить местное жандармское начальство“, і коли III відділ „его императорского величества канцелярии“ надіслав спеціальну директиву місцевій владі на Україну весь час стежити за тим, де буває і що робить Шевченко.

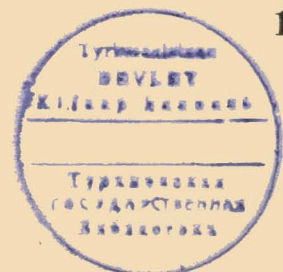
В 1859 році в кінці травня Шевченко виїхав з Петербурга на Україну. Це була третя й остання його подорож на Україну.

28—30 червня 1859 р. Шевченко був у своїх родичів у селі Кирилівці і в Моринцях. Він відвідав своїх знайомих кріпаків. Про це є багато спогадів, які в значній мірі відображають всю його останню подорож, його ставлення до покріпачених селян, його розмови в Межиричах, де він, між іншим, назвав „божу матір“ покриткою, де він говорив, що „не нужно ни царя, ни панов, ни попов“.

Про ці розмови Шевченка в Межиричах, про його сумування над долею покріпачених селян повідомив київського генерал-губернатора ісправник Табачников. Так само писав про це пристав Добржанський, який дізнався в Межиричах про Шевченкове ставлення до „божої матері“.

13-го липня 1859 р. Шевченка було заарештовано на Михайлівській горі, біля саду Максимовича, а 26-го липня цього ж року його з Черкас було відправлено до Києва. Починаючи з 31-го липня до 6-го серпня, Шевченко перебував під доглядом поліції в Києві. Його допитували в справі „Межирицького інцидента“, і нарешті після цього допиту і розслідування київський генерал-губернатор Васильчиков наказав Шевченкові повернутися до Петербурга.

Перебуваючи весь час під доглядом жандармів, борючись весь час проти царської сваволі, болюючи за трудящих України, Шевченко під кінець свого життя мріяв повернутися на Україну і останні свої дні прожити на березі Дніпра, в затишку, у вишневому садочку. Про це він вів розмови з своїми знайомими і просив

знайти для нього невеличку садибу, де він міг би побудувати собі хату і доживати останні свої дні.

Проте, як бачимо, він був висланий з України, а київський генерал-губернатор Васильчиков з цього приводу написав шефові жандармів:

„...Если бы Шевченко пожелал поселиться в здешнем крае, то я полагал бы отклонить его намерение“.

Себто — Шевченкові заборонялося повернення на Україну.

Зламаний фізично, розбитий, хворий — Шевченко 1861 року 26-го лютого, о 5 з половиною годині ранку помер. 28-го лютого Шевченка поховано в Петербурзі на Смоленському кладовищі. 26-го квітня того ж року тіло Шевченка перевозять з Петербурга на Україну і 10-го травня 1861 року його поховано на Чернечій горі, біля Канева.

Такий короткий, але барвистий життєвий шлях поета-кріпака Шевченка.

З дитячих років він наймитував, пас череду, був козачком у пана Енгельгардта, був викуплений за гроші з кріпацтва і далі працював на образотворчому терені, виявляв свої блискучі таланти в українській літературі.

У своїх творах, у громадській роботі він виявляв прагнення широких селянських багатомільйонних мас вирватися з нужденного життя, з неволі, з кріпацтва.

Він потрапив у лабету царя Миколи I і його жандармів, десять років перебував у фортецях — Орській і Ново-Петровській, в Оренбурзі, не маючи можливості повернутися на Україну, до тих, серед кого проходило його життя, з ким об'єднала його спільна доля.

Було б невірно, беручи всю творчість Шевченка, визначати її як творчість революційну, як творчість, в якій він стояв на наших, пролетарських позиціях. Весь життєвий шлях Шевченка, його творчість, його позиції треба розглядати відповідно до того стану, в якому перебувала тодішня Росія, що була під царським гнітом, під гнітом поміщиків, кріпосників. Творчість Шевченка треба розглядати відповідно до того, в якому стані перебував розвиток класової боротьби, розвиток суспільних сил тодішньої царської Росії.

Чи був Шевченко пролетарським революціонером? Є люди, які намагаються поставити Шевченка поруч із видатними пролетарськими революціонерами. Безумовно, така позиція не наша, така позиція ворожа нам. Шевченко не був пролетарським революціонером. Шевченко був буржуазним демократом. Шевченко був представником дрібнобуржуазного селянства, яке мріяло про своє визволення спід поміщицького ярма, намагалось розбити пута кріпосництва і вийти на шлях буржуазного розвитку.

Зрозуміла річ, що ці намагання селянства були прогресивні. Зрозуміла річ, що представники покріпаченого, поневоленого тоді селянства, його ідеологи, були прогресивною, революційною силою. Безумовно, що й Шевченко, борючись за визволення селянства, за його вихід спід ярма поміщиків, кріпосників, провадив велику революційну роботу.

Він був селянським, дрібнобуржуазним революціонером, який громив царат у своїй поезії, у своїй роботі, нав'язував зв'язки з представниками тодішнього революційного фронту Росії. У своїй творчості він відбив непослідовність, хитливість,

Селяни копають могилу Т. Г. Шевченкові на Чернечій горі коло Канева (1861 р.).

коливання селянських рухів. Він був проти церкви, проти православ'я, але він не був свідомим атеїстом.

Отже, Шевченко був селянським революціонером. Він був проти існуючого тоді царського ладу, він боровся за визволення покріпаченого селянства з ярма неволі. Шевченко стояв на позиціях буржуазної демократії, і, таким способом, він відіграв на той час і своєю письменницькою, і громадсько-політичною роботою видатну революційну роль. Досить зазначити, що Шевченко мав щільні зв'язки з Чернишевським, відомим російським письменником-демократом Курочкіним і ін.

Але одночасно треба ще раз зазначити, що, відбиваючи в своїй творчості, в своїй роботі зненависть до російського царату, до панів-кріпосників, Шевченко, особливо на першому етапі свого життя, перебував під значним впливом українського панства, яке посідало монархічні позиції в питаннях державного устрою України, в питаннях ставлення до царської Росії.

Такі люди, як Куліш, Білозерський, Костомаров і інші, були не від того, щоб помріяти про якісь буржуазно-ліберальні свободи, але вони ніколи не були проти

царської Росії. Це найяскравіше доводить справа Кирило-Мефодіївського братства. З неї ми бачимо, що в 1847 р. після арештів братчиків у Києві й інших місцях, на допиті у III-му відділі „собственной его императорского величества канцелярии“ такі люди, як Костомаров, Куліш, Білозерський і інші, клялися в тому, що вони стоять за розцвіт царської російської монархії, що вони ніколи й гадки не мали боротися проти царської Росії.

Лише один Шевченко утримався на своїх позиціях. Свою зненависть до російського царату, до панування кріпосників, поміщиків, проніс він, починаючи від юнацьких років, років свого кріпацтва, наймитства, через усе своє життя, через тяжкі роки заслання, аж до своєї смерті, яка спіткала його в Петербурзі, куди прибув він після останньої подорожі на Україну.

Перебуваючи серед цих українських поміщиків, які були не проти того, щоб вернути стару Україну, де б вони знов мали б свої маєтки, вільні від спільної експлуатації з російськими панами, — Шевченко, зрозуміла річ, відбивав прагнення цього оточення у вигляді ідеалізування в своїх перших творах минулого України і, до деякої міри, дивився на це минуле очима Куліша, Білозерського, Костомарова тощо. Особливо на перших порах творчої роботи Шевченка відбиваються елементи українського націоналізму.

Про те, яка була прірва між Шевченком і Кулішем, Білозерським, Костомаровим, видно не лише з допиту, а також з того, як поставився до Шевченкової творчості російський царат, як до цієї творчості ставилися пани — Куліші, Білозерські, Костомарови й ін. Вони цуралися саме тих зразків поетичної творчості Шевченка, в яких він відбивав лють багатомільйонних селянських мас проти панів-гнобителів, проти Миколи I, Олександра II, проти жандармського, царського панування.

Ось чому треба підкреслити, що в міру того, як Шевченко звільнявся від впливів цих українських панів-лібералів, в міру цього Шевченко позбувається романтизування минулого України, в міру цього Шевченко відмовляється від ідеалізації українських гетьманів, старшин тощо. Під кінець свого життя, власне у другій половині своєї творчості, Шевченко дав відповідну оцінку українським гетьманам, українській старшині. Він показував, як українське панство разом з російськими та польськими панами-поміщиками, кріпосниками, гнітило українське селянство, гнітило селянство інших національностей.

Чим же можна пояснити те, що українські пани — Куліш і інші, які в своєму політичному світогляді посідали монархічні позиції, так любо, з зовнішнього боку, поводитися з Шевченком у той час, коли Шевченко набув великої слави, великого авторитету, особливо серед селянства?

Це можна пояснити лише тим, що ці ліберальні елементи серед українського панства хотіли використати Шевченка як певну силу для проведення своєї роботи. Вони хотіли використати його авторитет для своєї політичної мети.

І от, не маючи сили вплинути на нього й перевести його остаточно на свої рейки, помічаючи, що Шевченко виступає проти тих позицій, які вони посідають, що він веде свою лінію — лінію селянського революціонера, лінію, яку найяскравіше в той час у Росії виявив такий видатний селянський революціонер, як Чернишевський, — ці пани відцуралися від нього під час процесу 1847 р., — а зразу ж після смерті Шевченка почали трактувати його творчість на свій лад.

В історії багатьох великих людей часто було таке, що їхні вороги за їх життя одразу ж після смерті цих великих людей ставали їх „прибічниками“. Це робилося

завжди для того, щоб дискредитувати ті позиції, які посідала та чи інша велика людина, для того, щоб притупити ту зброю, яку гострила вона в своєму житті для боротьби проти поневолення, проти віковичного ярма, експлуатації.

Ось чому ми бачимо, що навколо постаті Шевченка і за часів його життя, і особливо після його смерті розгортається велика боротьба. Українське панство робить спробу викинути з творчості Шевченка все, що відбивало класову боротьбу в середовищі українського народу, все, що відображало прагнення української бідноти до волі.

Ці мотиви в творчості Шевченка невідгідні українському панству. Не це йому потрібно. Йому потрібне саме те, що було в перший період творчості Шевченка — виспівування минулого України, його ідеалізація, романтизування, щоб на цьому матеріалі розгортати націоналістичну агітацію проти інтересів пролетаріату, проти інтересів пролетарської революції.

Ог чому і до Жовтневої революції й після того, коли в 1917 р. пролетарська революція перемогла, українські націоналісти намагаються показати в Шевченка лише ті моменти, в яких він романтизував минувшину України.

Це стара спроба. Шевченка і його літературні роботи першого періоду творчості українські націоналісти намагаються пристосувати до сучасності й поставити Шевченка на службу саме тим силам, тому панству, тим гнобителям і їх нащадкам, проти яких Шевченко боровся все своє життя.

Не ставлячи собі завдання висвітлити в цій монографії повнотою питання творчості Т. Г. Шевченка, подаючи тут лише загальну характеристику його творчості, загальну характеристику позицій Шевченка, ми хочемо зупинитись на питаннях боротьби, що точилася і точиться навколо Шевченка в зв'язку з побудовою йому пам'ятника. Ця боротьба має глибоко класовий, політичний характер. Вона показує, як всіляка петлюрівська наволоч хотіла використати для своєї націоналістичної роботи ім'я Шевченка, який своєю роботою, своєю творчістю відіграв величезну революційну роль. Ця боротьба показує, як всілякі українські націоналісти намагаються цей образ великого селянського революціонера — Шевченка, який усе своє життя нещадно боровся проти царату й панства, використати для боротьби проти пролетарської революції, проти українських працюючих мас.

Під цим кутом зору цікаво пригадати історію побудови пам'ятника Шевченкові. У цій історії значною мірою відбита та боротьба, що точилася навколо Шевченка, боротьба проти його творчості, боротьба, яка загнала Шевченка в Орську фортецю, яка так рано звела його в могилу.

Думка про побудову пам'ятника Шевченкові виникла зразу ж після його смерті, тоді, коли тіло Шевченка було перевезено на Україну і поховано біля Канева. Це було в 1861 р.

І от минуло багато років після смерті його, але над могилою Шевченка не було ніяких ознак, що пам'ять цього народного поета була відзначена його найближчими друзями. Могила була занедбана, була в такому стані, який яскраво свідчив про відсутність відповідної уваги до цієї справи. Не було жодної громадської організації, навіть групи людей, які б серйозно заходились біля влаштування пам'ятника Шевченкові, біля влаштування його могили. Про це свідчить хоча б і

те, що в жовтні 1882 р. з'явилася звістка, що могила Шевченка дійшла до остаточного занепаду.

26-го грудня того ж року телеграмою з Канева було сповіщено:

„Могила поэта Украины Т. Г. Шевченка представляет в настоящий момент красноречивые руины. Могильный крест на днях свалился к Днепру, разбившись на два куска ниже венца и у основания. Остатки жгут подростки-пастухи, согреваясь от холода у подножия могилы“¹.

Очевидно, що такий стан могили свідчив про повне занедбання пам'яті Шевченка тими людьми, які за його життя вважали себе „найкращими його друзями“.

Отже, як бачимо, понад 20 років від часу смерті Шевченка, з 1861 до 1882 р., про могилу його ніхто не дбав.

„Подорожний“ у листі з Канева в 1875 р. писав так:

„Можно, полагаю, безошибочно предсказать, что через год, самое большее, через два, вся местность, окружающая могилу, не исключая и самой могилы, будет представлять полную картину разрушения, великую мерзость запустения, если не явится в среде почитателей поэта мысли, хоть на собранные, гуртом сколоченные, гроши, поддержать в порядке насыпь и устранить на будущее время возможность дальнейшего разрушения могилы“².

І ось почали „впорядковувати“ могилу. Українські ліберальні пани, які хотіли й на впорядкуванні могили Шевченка заробити собі відповідний політичний капітал серед широких трудящих мас, не так уже і квапились коло справжнього впорядкування могили. З одного боку вони хотіли підкреслити, що вони шанують пам'ять Шевченка, але водночас вони не хотіли псувати свої взаємини з царським урядом, з його жандармами, бо царські жандарми не любили, коли їм нагадували про Шевченка.

Ось, наприклад, коли в 1882 р. виникла думка про заснування в селі Кирилівці школи ім. Шевченка, інспектор народних шкіл на Київщині Самчевський, який ставив це питання, позбавлений був за це посади.

Царський уряд був проти відзначення пам'яті Шевченка, а українофільські ліберальні поміщицькі кола теж не дуже квапилися з цією справою, бо бачили, що в творах, в діяльності Шевченка багато було спрямованого проти них. Ось чому робота щодо впорядкування могили не посувалася вперед.

Так, наприклад, київський генерал-губернатор до впорядкування могили Шевченка поставився як до небезпечної справи. Його відповідь на прохання про дозвіл упорядкувати могилу Шевченка й поставити хату біля могили була така:

„Не находя в том никакой необходимости, я нахожу устройство ея совершенно излишним“.

Цей же київський генерал-губернатор надіслав такий наказ каневському ісправнику:

„В случае предполагаемых исправлений на могиле Шевченка... обратитъ особое внимание на лицо, которое будет действительно исправлять крест и устраивать ограду, а по окончании работ наблюдать, чтобы при совершении панихиды, как это принято, не было на могиле никаких сборищ, манифестаций или чего либо подобного, к чему вы и обязаны будете принять своевременно надлежащие меры, а в случае чего мне телеграфировать“.

¹ „Зоря“, 1882 г., № 236.

² „Киевский Телеграф“, 1875 г., № 75.

Царська влада турбувалась навіть про те, який хрест буде поставлено на могилі Шевченка.

На повідомленні каневського исправника про побудову хреста на могилі Шевченка київський губернатор написав:

...„Мною объявлено инженеру Якубенко, что до представления мне рисунка креста с размерами, с объяснением надписей, плана сторожки с размерами, я оставляю в силе распоряжение исправника о приостановке работ, которые могут возобновиться лишь по утверждении и одобрении представленных проектов“.

Навіть ескіз хреста вимагала царська влада для того, щоб затримати, під якими завгодно мотивами, впорядкування могили Шевченка. Проти впорядкування могили Шевченка були мобілізовані майже всі сили царської Росії.

Цікаво навести такий епізод, про який є відповідні документальні дані:

„Начальник края и командующий войсками Киевского военного округа Ген.-ад. А. Р. Дрентельн потребовал к себе В. Г. Шевченка для личных объяснений. Увидя этого почтенного старца, боевой генерал смерил его пронизывающим взглядом и смотря в упор строго спросил: „Зачем вы затеяли исправление могилы вашего родственника, да еще и постройку там какой-то избы?“ На что В. Г. пояснил генералу, что он на склоне жизни чувствует себя нравственно обязанным это сделать...“¹

Як бачимо, командувач військами київської військової округи генерал Дрентельн розглядав упорядкування могили Шевченка як протидержавну справу.

І дійсно так. Чиновники, поліцаї царської Росії добре розуміли, що з ім'ям Шевченка зв'язана та боротьба, яку вели революційні селянські маси проти царату, проти поміщиків.

Ось що писав київський генерал-губернатор:

„Каневский уездный исправник донес мне, что между жителями вверенного ему уезда распространился слух об овациях, которые предполагается устроить по окончании работ, произведенных на могиле поэта Тараса Шевченко. По слухам, овации будут заключаться в следующем: на могиле по отслужении панихиды будет сходка хохломанов, на которую прибудет много дворян из Полтавской губернии, преимущественно из уездов Переяславского и Золотоношского, а также и с других мест. Предполагается говорить речи на малорусском языке, освящение памятника будет ознаменовано каким то событием, но каким именно неизвестно, что в доме, разрешенном для помещения сторожа, предполагается устроить школу и что насыпь над могилой в разрешенном размере, с постановкой 8-миаршинного чугунного креста будет привлекать почитателей поэта Шевченко в значительном количестве и в особенности в летнее время и, по мнению исправника, может послужить поводом к демонстрациям, предупредить которые, по отдаленности могилы от города, 2 версты, и ограниченности у полиции средств, не всегда представится возможным. Ввиду сего исправник, признавая необходимым принятие заблаговременно мер к предотвращению могущих быть беспорядков,

¹ Рук. від. „ВБУ“, № 334.

полагал полезным иметь в городе военную силу, которая бы в случае надобности могла оказать содействие полиции, и для этого перевести из м. Корсуня сотню казаков в Канев“.

Справа не в дворянах, про яких писав генерал-губернатор. Не дворян боялися царські генерали. Вони боялися селянства.

Царські сатрапи були стурбовані з того, що пам'ять про Шевченка живе в народних українських масах, що його заклики до боротьби проти панства, проти кріпосників залишили великі сліди серед широкої трудящої селянської маси. Поліцаї, жандарми боялися того, що відзначення пам'яті Шевченка може привести до всіляких хвилювань на могилі і загрожуватиме існуючому ладу.

К. Побєдоносцев 20 лютого 1881 р. дав таку депешу директорові Департаменту державної поліції барону Веліо:

„Сегодня я читаю в „Голосе“ телеграмму, что в Киеве хотят праздновать юбилей Шевченко и ждут разрешения.

Позволю себе заметить, что разрешение этого праздника — дело опасное. По поводу его может возникнуть и непременно возникнет самая безумная демонстрация украинофилов и поляков. А как Шевченко был ссыльный, то переплетаются еще и другие опасные мотивы. 20 февраля 81 года“.

Зразу ж по одержанні цього повідомлення Побєдоносцева барон Веліо надіслав такий запрос київському губернаторові Гессе:

„Правда ли, что в Киеве собираются „праздновать юбилей Шевченко“. Надо принять меры, чтобы „избегнуть всяких демонстраций“. Сообщите телеграммой сведения. Барон Веліо“.

На другий день губернатор відповів:

„Положительных сведений о готовящемся праздновании юбилея Шевченко нет, но возможно допустить, что будет устроена панихида, к чему возбуждает местная пресса. Меры предотвращения беспорядков приняты“.

Барон Веліо надіслав другу шифровану телеграму:

„Министр рассчитывает, что вы сумеете отстранить всякое проявление неуместного характера. Для руководства надо сообразоваться с тем, что было разрешаемо и возбраняемо прежде. В настоящее время демонстрации более нежелательны, чем когда либо“.

Ось чому київський губернатор вважав за потрібне оточити святкування на могилі Шевченка такою „почесною“ вартою, як сотня царських козаків.

Лише в 1899 р. союз літераторів підняв клопотання про дозвіл на побудову пам'ятника Шевченкові. Це клопотання не дало позитивних наслідків. Будувати пам'ятник не було дозволено.

17-го вересня 1904 р. Золотоноське земське зібрання ухвалило звернутися до полтавського губернатора з проханням дозволити зібрати в межах Полтавщини пожертви на будівництво пам'ятника. В травні 1905 р. 32 гласних Київської міської думи звернулися до Думи з пропозицією приєднатися до постанов Полтавського й Золотоноського земства й визнати бажаним і необхідним будувати пам'ятник Шевченкові в Києві, а також просити дозволити збирати на це гроші, обравши для реалізації цієї пропозиції особливу комісію.

Поліція на могилі Т. Г. Шевченка в 1914 р. — в день сторіччя з дня народження поета.

Під тиском революційних подій 1904—05 р.р. царський уряд пішов на деякі поступки в питанні про збирання пожертв і початок робіт щодо пам'ятника Шевченкові. Навіть київський губернатор примушений був дозволити таку комісію та збирання грошей на пам'ятник. Але пани гласні не поспішали. Лише в 1906 р., після обрання нового складу Думи, 5-го грудня було обрано членів комітету в кількості 11 гласних для розв'язання питання про пам'ятник Шевченкові.

Треба підкреслити, що так само, як представники уряду — губернатор та інші, так і гласні Думи і сама Дума дозволили деякі заходи щодо пам'ятника Шевченкові лише в наслідок все більшого тиснення народних мас. Про це свідчить хоч би те, що зразу ж після придушення революції 1905 р., в роки реакції царський уряд знову повернув до старих своїх позицій у справі пам'ятника. Представники ж українського „громадянства“, панки гласні в різних Думах, продовжували „працювати“ над побудовою пам'ятника так само, як вони „працювали“ за час з 1861 до 1882 р.

Про це свідчать такі приклади: обраний у 1906 р. комітет 11 гласних Київської думи зібрався лише 16-го березня 1907 р., але, зібравшись, комітет визнав за необхідне лише з'ясувати відношення Полтавського земства до Київського комітету і дістати відомості про дозвіл збирати гроші.

Таким чином, як бачимо, на першому засіданні 16-го березня 1907 р. цей комітет Київської міської думи займався чистісіньким буржуазним крутіїством, щоб дурити людям голову про побудову пам'ятника Шевченкові. По суті ж він нічого не робив.

Лише через два роки (16-го жовтня 1908 р.) після того, як було обрано комітет, цей комітет спромігся дістати відповідь від Полтавської земської управи й повідомлення губернатора про дозвіл на збирання грошей.

11-го квітня 1909 р., себто через три роки після обрання, було затверджено інструкцію про роботу комітету, і лише 1-го травня 1910 р., себто через чотири роки після початку свого існування, комітет оголосив міжнародний конкурс на проект пам'ятника Шевченкові.

На засіданні 31 травня 1910 р. об'єднаний комітет, розглянувши проекти першого конкурсу і визнавши, що немає жодного проекту, який можна було б придбати, ухвалив призначити на 1-ше лютого 1911 року другий міжнародний конкурс.

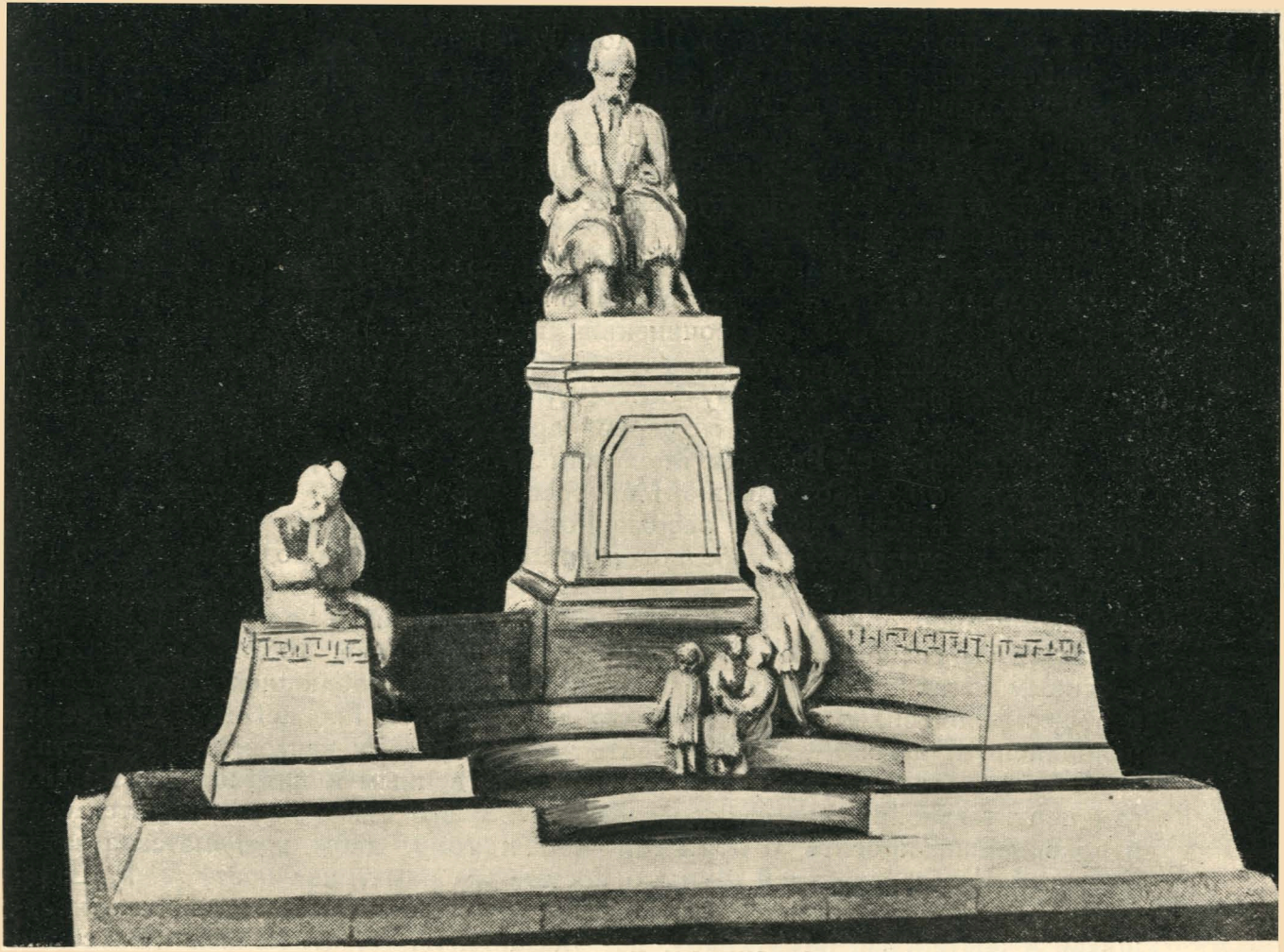
Як і треба було сподіватися, другий міжнародний конкурс також не дав позитивних наслідків. На другий конкурс було подано 45 проектів. З художнього боку наслідки другого конкурсу були нижчі від першого. Розглянувши проекти другого міжнародного конкурсу, комітет призначив третій міжнародний конкурс на 12 грудня 1912 р. На цей конкурс було надіслано лише 37 проектів. І цей третій конкурс було провалено, нікому не було призначено премій, і журі висловилося за оголошення іменного конкурсу. Комітет на своєму засіданні 13-го березня 1913 р. постановив просити окремих художників, зокрема Жука, Труша, подати свої проекти. На засіданні 20-го травня, відкинувши скульптурний проект Левандовського з Відня, комітет замовив проекти скульпторам Шервуду, Волнухіну, Андрєєву, Гаврилкові і Шіортіно з платою 1000 крб. кожному з умовою, щоб проекти було надіслано до Київської міської управи 1-го лютого 1914 р. 3-го лютого 1914 р. об'єднаний комітет заслухав автора одного з найбільш припустимих проектів — Шервуда, але більшістю голосів проти двох визнав за можливе реалізувати проект Шіортіно. Після цього в Думі розпочався великий бій з приводу проектів, підчас якого такий гласний, як Іозефі, виступив взагалі проти побудови пам'ятника і висловив думку, що коли вже будувати пам'ятник Шевченкові, то будувати треба його як поетові „єдиного русского народа“.

Ось що писав „старець“ архімандрит Антоній з приводу пам'ятника Шевченкові в 1911 році до генерал-губернатора Трепова:

ЕГО ВЫСОКОПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ ГОСПОДИНУ КИЕВСКОМУ, ПОДОЛЬСКОМУ И ВОЛЫНСКОМУ ГЕНЕРАЛ - ГУБЕРНАТОРУ ГЕНЕРАЛ - АДЪЮТАНТУ Ф. Ф. ТРЕПОВУ.

Киевская Городская Дума, состоящая в большинстве из левых гласных, в заседании своем 19-го марта текущего года, постановила: изыскать в Киеве надлежащее место для сооружения памятника пресловутому малорусскому поэту Т. Г. Шевченку при чем, под влиянием политиканства, не придала никакого значения существенно важному в данном случае обстоятельству, что Шевченко вовсе не имеет никаких заслуг перед отечеством, а известен, кроме своего стихотворства, резко-безнравственною и глубоко законопреступною жизнедеятельностью, как это видно будет из нижеследующего изложения:

О Шевченке образовалась довольно обширная литература: а) Собрание сочинений и писем П. А. Кулиша, издаваемое под редакцией И. М. Каманина; б) Материалы для биографии Т. Г. Шевченка, изданные Д. И. Эварницким (Екатеринослав 1909 г.); в) Отзыв профес. Н. П. Дашкевича о сочинении профес. Петрова (С.-Петербург 1888 г.); г) Очерки из психологии Славянск. племени М. Урзина (С.-Петербург 1868 г.); д) Сочинения Шевченка, кобзарь, наймычка, Тарасова ничь, Назар Стодоля, Неофитив и др.

Проект пам'ятника Т. Г. Шевченкові, який дістав першу премію на конкурсі 1911 р.

В означенной литературе находятся следующие сведения о Шевченке:

1. Поэт Шевченко был с юности горьким пьяницей, был необразован и даже малограмотен и навсегда остался недоразвитым простолюдином, утратившим лучшие свойства своей крестьянской среды, хотя и был одарен великим талантом художественного творчества. При том, разогревая постоянно себя „горилкою“ и ромом, заражаясь польскими революционными настроениями, Шевченко мало-по-малу сделался безбожником, кощунником, наглым отрицателем и порицателем всего того, что дорого для честных русских людей.

2. Поэзия Шевченка находится в тесной связи с особенно революционными польскими произведениями: Мицкевича, Чайковского, Залесского и Гоштинского, с которыми Шевченко познакомился во время проживания в Варшаве в 1830 году, и усвоил себе от поляков на всю жизнь и выразил

в своей поэзии свирепую ненависть вообще к „Москве“, царской и в частности к Императору Николаю Павловичу и Богдану Хмельницкому.

3. Революционный характер вышеупомянутых и других сочинений Шевченка находящиеся в печати, а также разные легенды о гениальности Шевченка, и о том, что он будучи необразованным простолюдином, превратился в поэта, создали почву для возникновения ныне существующей многочисленной партии хохломанов, именуемых себя украинцами и современными радикальными тенденциями.

Многочисленные наблюдения показали, что названные сочинения очень увлекательны для партии хохломанов и для учащейся молодежи и именно тем, что проведены в тех сочинениях красноречиво и крайне дерзко злокозненные мысли и чувства, как-то: безбожие, кощунство, отрицание власти и закона, ненависть к своему отечеству России, к ее доблестной армии, к ее великому прошлому, к ее церкви православной, к родному ей Царскому Самодержавию, к ее Великим Монархам Петру I, Екатерине II и Николаю I, подстрекательство к отделению Малороссии от России, к кровавой междоусобице и к многим другим революционным проявлениям.

А потому очевидно, что предложенный Киевскою Городскою Думою памятник в честь Шевченка — вовсе неуместен и ненужен в Киеве, и что если по какому либо обману со стороны партии хохломанов, не будет подлежащим Начальством воспрещено сооружение этого памятника, то он послужит постоянным наглядным возбудителем и поощрителем революционного брожения в обществе очевидно также и то, что для Киевской Городской Думы весьма неприлично и негоже — содействовать этому гнусному настроению общества.

О вышеизложенном почитаю своим нравственным и патриотическим долгом почтительнейше довести до сведения Вашего Высокопревосходительства и покорнейше просить о принятии мер к тому, дабы хохломатская затея Киевской Государственной Думы о постановке памятника поэту Т. Г. Шевченко не была приведена в исполнение, так как и в узаконениях относящихся к постановке памятников, нет указания на то, чтобы было допустимо ставить памятник в честь человека, недостойного каков Шевченко. А если бы оказалась какая либо сумма собранная на памятник Шевченко, то ее, в силу справедливости, следовало бы присоединить к средствам Красного Креста.

Старец Архимандрит Антоний бывший Наместник
Киево-Печерской Лавры (Підпис власноручний).

13 апреля 1911 г. Киев Лавра¹.

Все ж таки з формального боку справа з побудовою пам'ятника начебто була розв'язана. Треба було ще звернутися до російської Академії мистецтв і після її дозволу почати роботу над побудовою пам'ятника. Але цього дозволу не поступило.

Ось як з 1882 до 1914 р. царський уряд усіма засобами гальмував справу побудови пам'ятника Шевченкові, при активній допомозі в цьому українських панів, лібералів і всіляких інших буржуазних і дрібнобуржуазних елементів.

Почалася імперіалістична війна, і питання про побудову пам'ятника Шевченкові було остаточно поховане.

¹ Центральный Архив Революции. Из дела 501 о сооружении памятника Т. Г. Шевченко.

Після лютневої революції 1917 р. українська буржуазна Центральна рада, так само, як її попередники — українські панки, продовжувала спекулювати на побудові пам'ятника Шевченкові. Всі заходи української буржуазної Центральної ради зводились лише до того, що Винниченко вів довгі розмови по цьому питанню. Далі цих розмов справа не йшла.

У квітні 1918 р. стався гетьманський переворот, і пан „головноуправляющий мистецтв та національної культури“ П. Дорошенко теж почав засідательську метушню навколо побудови пам'ятника. Але і тут справа зводилась лише до метушні, лише до політичної спекуляції, бо нічого конкретного, як бачимо, українські пани не зробили. Гетьманці ставились і ставляться до Шевченка так само, як ставився до нього Микола I і його нащадки.

Для того, щоб схарактеризувати, яка боротьба точилась навколо пам'ятника Шевченкові, треба навести декілька документів тих часів, коли ця справа стояла найбільш гостро.

В 1914 р., як відомо, справа про пам'ятник Шевченкові обговорювалася в Київській думі. Українські пани, підпанки не вели серйозної боротьби за побудову пам'ятника, і зрозуміло з яких міркувань. У той же час чорносотенна преса — такі газети, як „Киев“ і „Харьковские Ведомости“ — виступили проти побудови цього пам'ятника.

Ось що писала чорносотенна газета „Киев“:

„Шевченко — изуверный сеятель антигосударственных и безнравственных идей.

Что же молчат все наши монархические и национальные организации, видя, что Киев готовится ставить памятник озлобленному врагу самодержавия, мечтавшему „согнать оскомину на коронованных главах, на помазанниках божьих“, приглашавшему „багряницы (царские одежды) рвать на портянки“, в исступлении призывавшего палачей, чтобы они пообезглавливали царей?..

Что же задремала наша молодежь и не видит, что город Киев ставит памятник врагу „двухглавого орла“, символа неделимой России, ярому проповеднику сепаратизма?

Что же дремлют наши русские честные женщины, матери, девушки и жены, слыша, что собираются прославить того, кто, забыв всякий стыд, обращался к каждой из них: „наплюй ты на девичью честь и от искреннего сердца хоть раз, милая, спрелюбодействуй“?

Что же, наконец, молчат стражи Дома Божия, церкви православной, когда слышат, что уже решили звать их на позорище церковное? По ком приглашают их служить торжественную панихиду? По ком просят возносить курение св. фимиама перед престолом Божиим? — Не по кощуннику ли, который призывает „из кадила закуривать трубки, а явленными иконами печи топить“? Для какого дела приглашают их освятить место на Караваевской площади? Не для памятника ли тому, кто в исступлении кричит: „Нет ничего на земле святого“, „будем кропилами хаты выметать“?

Да неужели же церковная власть, уже обратившая свое внимание на поэта кощунника, разрешит это кощунственное деяние. Если гражданские власти сделали ошибку, то это ошибка — грех неведения; но если церковная власть разрешит освящать место для памятника автору богохульных

творений, то она допустит вполне сознательный грех. А кто же не знает, что „тот, который знал волю господина своего и не делал по воле его, биен будет много“ (Луки 12, 47).

Подымись же, православный русский Киев, преданный своим царям и поставивший памятник Богдану Хмельницкому, как один человек! Смело и дерзновенно заяви, кому следует, о несмываемом позоре, готовящемся на твою седую голову! Пробуди спящих, открой глаза невидящим и крепко непоколебимо стань на защиту своей церковной, общественной и государственной святыни“¹.

Далі в цій же газеті „Киев“ читаємо:

„Шевченко — ярый проповедник сепаратизма, озлобленный враг самодержавия, открытый хулиитель церкви христианской и учитель разврата.

„Мы обращаем внимание русских людей прежде всего на то, когда именно и при каких условиях было выхвачено разрешение на устройство памятника Шевченко. Оно дано в 1906 г., т. е. в то время, когда наши гражданские власти, растерявшись среди всеобщих волнений и брожений, допустили не мало ошибок, — когда на св. Руси знали Шевченка только по прежнему подцензурному изданию „Кобзаря“, когда наша цензура, потерявши чувство долга, дала разрешение печатать полное Львовское издание „Кобзаря“... что же удивительного в этом разрешении данном в такое время?“²

Архиепископ Никін, член святішого синоду, в статті „Куда мы идем“ повстає проти побудови пам'ятника поету Шевченкові в м. Києві. Поезію Шевченка єпископ Никін називає „пьяной“, самого поэта — „пьяницей-стихоплетом“, „безбожником“. „Кобзар“, конфіскований в 1911 році, він називає „пакостным сборником“, „мерзостью, подобной чумной заразе“.

Редакція „Харьковских Ведомостей“ запитує:

„Уместно ли ставить памятник кощуннику в стольном городе Киеве, наравне с памятниками св. князю Владимиру, Николаю I, Александру II, Богдану Хмельницкому, П. А. Столыпину, Искре и Кочубею, в виду святой великой лавры Печерской, Иерусалима русской земли?“³

З цього видно, що російські чорносотенці дивились на Шевченка як на запеклого ворога російської імперії, християнської церкви.

Ось що пише в газеті „Харьковские Ведомости“ чорносотенець гласний Харківської міської думи професор Вязігін у своїй статті „Особое мнение о чествовании Т. Г. Шевченко“:

„...Между тем Т. Г. Шевченко в целом ряде своих произведений подрывает главные устои христианства и совершенно расходится с евангельским благовестованием, причем самые кощунственные и богохульные произведения написаны им не до ссылки, а именно после возвращения из нее, что совершенно разрушает построение профессора Н. Ф. Сумцова. „Раскаяние“ и „умиротворение“ Шевченка существовали на показ в его „Дневнике“, а в действительности, высочайше помилованный в 1857 г., будучи уже в Нижнем-Новгороде, пишет в том же году полное злобы, глумления над царем и богохульства стихотворение „Юродивый“.

¹ „Киев“, 1914 г.

² „Киев“, 1914 г.

³ „Харьковские Ведомости“, № 1468, 4/1 - 1914 г.

Революционное настроение пропитывает грубые „вірші“ „Я не нездужаю“, написанные в ноябре 1858 г. в Петербурге. К 1859 г. относятся переполненные ненависти и зовущие к кровавой расправе подражание „Осії гл. 14“ и самое мерзкое и богохульное из произведений Шевченка поэма „Мария“, гнуснейшим образом искажающая евангельское повествование о благовещении и рождестве христовом, равно как изображающая успение божьей матери так, что должно содрогнуться от негодования и омерзения сердце не только всякого верующего христианина, но и просто уважающего чужие верования человека. Каждый культурный „интеллигент“, после знакомства с этой, действительно поганой поэмой Шевченка, не сможет забыть его наглое глумление над священными церковными и народными верованиями, ибо истинная культурность развивает в людях взаимную терпимость и уважение к исповедуемой другими вере, тогда как только грубый духовный дикарь может позволить себе издевательство над „святыми“ целых миллионов людей.

Наконец последний (1860) год жизни Т. Г. Шевченка особенно богат произведениями, изъятыми ныне по государственным соображениям из свободного обращения. Так в мае он пишет „Молитвы“, в коих резко выступает против царей, а в июне составляет кощунственный „Гимн черничий“ и в стихотворении „Світе ясний, світе тихий“ предлагает „з багрянлиць онучі драти, люльки з кадил закуряти, „явленними“ піч топити, кропилами нову хату вимітати“. В сентябре следует новый выпад против царей („І Архімед, і Галілей“); в октябре те же мысли проводятся в „Сауле“ и в стихотворении „Хоча лежачого“, где воспевается, как „люди тихо, без всякого лихого лиха царя до ката поведуть“... В ноябре — „благодарный“ за помилование Шевченко опять обрушивается на царскую власть („О люди, люди, небораки“), отрицает бытие божие („Якось то йду я вночі“) и высмеивает Галагана, Киселя и Кочубея, выражая надежду на наступление времени, когда „розтрощить трон, порве порфиру...“ („Бували війни...“).

При таких условиях чествование Т. Г. Шевченка приобретает характер нового оскорбления, бросаемого в лицо верующей и верноподданнической России. Верные алтарю, престолу и семейному очагу люди, без различия в оттенках своих общественных и политических взглядов не могут примириться с мыслью, что в стольном городе св. Владимира сооружается памятник кощуннику и богохульнику, который забросал грязью многие страницы нашего славного прошлого.

К сожалению по цензурным условиям, нет возможности раскрыть всю омерзительную пошлость выпадов Шевченка, но все таки необходимо отметить, что он издевался над известным Киевским генерал-губернатором Бибиковым („Юродивий“), над императором Николаем I-м (см. также „Слава“, „Я не нездужаю“), великим князем Владимиром („Царі“), Богданом Хмельницким („Розрита могила“, „Як би то ти, Богдане п'яний“), т. е. именно над теми историческими деятелями, чьи памятники уже воздвигнуты в Киеве. Среди них не место изображению того, кто является разрушителем их исторического подвига и предтечей мазепинства, вносящего рознь и вражду в единую великую семью русского народа. Нет места памятнику хулителя пречистой девы Марии в городе, где издревле высится славная обитель Печерская. Ее храмовой праздник, в день успения пресвятыя богородицы, дерзко

поруганного Шевченкою, сугубо читися всем православным людом. Неужели же необходимо вливать отраву в души многочисленных богомольцев, воздвигая среди вековых религиозных и исторических святынь памятник тому, кто попирает их ногами. Не будет ли это чествование повею ветра, сулящего бурю, источником вечных насмешек и издевательства для еретиков, сектантов и евреев над святой православной верой и русской государственностью ..

...И я потерял бы всякое уважение к себе самому, если бы заглушил голос своей свободной совести, которая немолчно повелевает мне открыто и гласно протестовать против соблазнительного, легкомысленно принятого одними и тонко задуманного другими, празднования столетней годовщины рождения врага главной опоры святой Руси — христианской веры“¹.

Як бачимо, чорносотенна згряя царської Росії виступила зі скаженою агітацією проти відзначення пам'яті народного поета України Шевченка, виступила проти того, щоб вшанувати його пам'ять побудовою монумента. В цих лайливих, брудних листах, статтях, виступах всіляких губернаторів, ісправників, поміщиків, єпископів та інших служителів церкви і престола російської імперії ми бачимо класову лютю російських і українських панів проти співця української бідноти, проти того, хто мріяв розбити кайдани неволі і зробити вільними працюючі маси Росії.

Лише пролетаріат на чолі з більшовицькою партією Леніна — Сталіна підніс свій голос на захист відзначення пам'яті великого поета-демократа.

Ось що В. І. Ленін писав у промові, яку виголосив Г. І. Петровський на засіданні ІV Думи:

„Запрещение чествования Шевченко было такой превосходной, великолепной, на редкость счастливой и удачной мерой с точки зрения агитации против правительства, что лучшей агитации и представить себе нельзя. Я думаю, что все наши лучшие социал-демократические агитаторы против правительства никогда не достигли бы в такое короткое время таких головокружительных успехов, каких достигла в противоправительственном смысле эта мера. После этой меры миллионы и миллионы „обывателей“ стали превращаться в сознательных граждан и убеждаться в правильности того изречения, что Россия есть „тюрьма народов“².

Отже, ми бачимо, що справа йшла не лише про перешкоду в побудові пам'ятника Шевченкові. Царський уряд у 1914 р. заборонив відзначення століття з дня народження поета. Проти цієї заборони виступила лише одна партія більшовиків, на чолі з т. Леніним, яка вимагала відзначити ці Шевченкові роковини, вимагала вшанувати пам'ять великого українського письменника-революціонера.

У тій же промові в ІV Думі т. Петровський так говорив з приводу заборони відзначення Шевченківських роковин:

„Зал Таврического дворца в последние дни буквально превратился в галерею ярких, ужасающих своей реальностью картин правительственных беззаконий. Все большие и малые помпадурсы издеваются над русскими гражданами, кто во что горазд. Можно подумать, что между министрами, городскими и градоначальниками идет состязание: кто лучше использует законы

¹ „Харьковские Ведомости“, № 1486, 26/І - 1914 г.

² В. И. Ленин. „К вопросу о национальной политике“. Соч., т. XVII (3 изд.), ст. 324 — 325.

для угодного правительству беззакония. Что говорит нам факт, перед которым мы сейчас стоим, который заставляет нас настаивать на спешности внесенного вопроса, факт запрещения чествования юбилея великого украинского писателя Шевченко? Министр Внутренних Дел, верный курсу общей политики правительства против ненавистных ему инородцев, решился циркулярным предписанием губернаторам и градоначальникам отменить состоявшиеся по этому поводу постановления городских дум. Какое дело этому министру до того, что по законам городские думы имеют право чествовать великих поэтов, а губернаторы не имеют права отменять постановления городских дум о таких чествованиях. Что за дело этому министру до того, что он превышает власть. Может ли он колебаться, стоя рука об руку со святейшим синодом, запретившим православным христианам служить панихиду по православному же христианину только потому, что он имел несчастье родиться украинцем. Все эти факты только маленькие звенья в общей цепи гонений национальностей, стонущих под игом русского правительства. Могло ли это правительство, упорно боровшееся в продолжение десятков лет с украинским языком, литературой, письменностью, „спать спокойно“, когда украинский народ собирался праздновать юбилей великого творца живого украинского слова, лучшего представителя его литературы“¹.

Проти цієї промови, оголошеної тов. Петровським, виступив весь чорносотенний табір і почав доводити, що та лінія, яку ведуть російські чорносотенці, єдино можлива, єдино вірна.

Разом з російськими чорносотенцями виступали українські націоналісти.

У сторічний ювілей з дня народження поета, в 1914 р., українське „громадянство“, на чолі з такими націоналістами, як Грушевський і ін., намагалося примирити Шевченка з російською монархією, з православною церквою. Українські націоналісти намагалися поставити Шевченка під покривало „батюшки царя“ і православної церкви.

Ось як відзначало українське панство Шевченкові роковини за часів царату, в 1894 році:

„Зала Павловой полна. В ней около 400 человек. Кругом хохлы и хохлушки в своих южных, ярких костюмах. Женщины в черевичах и с венками на головах. На сцене — в глубине колоссальный портрет Тараса Григорьевича, а на авансцене его бюст, окруженный цветами. На сцену входит художник М. О. Микешин и открывает чествование словами:

— Почтенное собрание! Сегодня нас всех соединила здесь и объединила прелестная муза народного певца и народолюбца знаменитого — моего друга и товарища по Академии — Тараса Григорьевича Шевченки. Да славится имя его по всей необъятной Руси!..

По всей зале раздаются шумные, сочувственные крики одобрения. Торжество чествования открыто. На сцену выходит хор в малороссийских костюмах и начинает „боже, царя храни“. Раздаются бесконечные аплодисменты и долгое „ура“. Оно раскатывается по всей большой зале и его одушевленно поддерживают и с других зал.

¹ Промова Г. І. Петровського на засіданні IV Державної Думи, написана В. І. Леніним. — Див. В. І. Ленін. Об Україні. Изд. „Пролетарий“. Х. 1924, ст. 59 — 60.

Малороссийский говор, жупаны, черевички, хустки, бандура и прелестные рисунки по стенам напоминали Малороссию, не хватало только южного солнышка и ярко-желтых цветущих под зноем подсолнухов. Много было седых бородатых стариков, давно уже, что называется, пустивших глубокие корни в Петербурге и занимающих довольно высокие должности, на которых пение „Ой, Дніпре, Дніпре“ произвело чарующее впечатление и вызвало воспоминания детства, проведенного на Украине.

На сцену вышел в малороссийской свитке и серой смушковой шапке молодой хохол с бандурою, вытер усы шапкою, завертел ручку своего инструмента и запел „Лазаря“... Инструмент его называется на Юге „лирою“ и сам лирник. Безискусственная монотонная песня у стариков вызвала слезы и наэлектризовала молодежь: кричали, хлопали и аплодировали без конца. „Лирник“ оказался потом в мундире одного из высших учебных заведений.

На сцену выходили и пели авторы, слагавшие музыку на поэтические строфы Шевченка. Когда то у них были мощные чарующие голоса... а в молодежи вызывало энтузиазм. „Сонце низенько, вечер близенько“, „Вышневы садики“, „Запорожці“ так и веяло югом.

Вечер прошел великолепно.

За ужином тост за государя и его царственную семью вызвал огушительное „ура“, разносимое и подхватываемое по всем залам. М. О. Микешин провозгласил здравицу за принцессу Евгению Максимилиановну Ольденбургскую, „как за звено, соединяющее нашу благодарную память с главной благодетельницей Тараса Шевченки“. Ответом было „ура“¹.

А ось далі відзначення Шевченкових роковин у 1914 р.:

„Обычные литературные поминки малороссами своего „батьки“ Т. Шевченко прошли, как всегда, чрезвычайно просто, семейно, но, вместе с тем, чрезвычайно оживленно. Вечер открыл Д. Л. Мордовцев речью, посвященной памяти Шевченка, за которой последовало пение малороссийских песен, исполненных хором любителей из учащейся молодежи. Зала и сцена представляли собою пестрый цветник малороссийских характерных костюмов. Девчата — в плахтах и монистах с дукатами, с неизбежными яркими венками из цветов на голове и цветными черевичками на ногах. Мужчины — паробки — в свитках и шароварах и с неизбежными барашковыми шапками... Весьма мило была прочитана одной дивчиной поэма Шевченка „Лілія“. Исполнительницу заставили повторить, и хохлацкое „ще раз“, заменившее собою общепринятое „бис“, оглашало залу после каждого исполнения... Один из наших известных художников произвел целый фурор, появившись в виде слепого кобзаря с бандурой в руках. По окончании концерта начался ужин с неизменными варениками. Литературные поминки эти кончились в 3-ом часу утра“.

Бачите — танцювали, їли вареники, пили горілку, сиділи до самого ранку на банкетах, згадували батька Тараса, співали „Боже, царя храни“ і „Коль славен“, а в промовах і статтях доводили, що Шевченко ніколи не був проти російської монархії, що він ніколи не був проти царя, проти церкви.

Візьмемо хоча б те, що пише Грушевський з нагоди сторіччя з дня народження Шевченка:

¹ „Чествование памяти Т. Шевченка“. 1894 г.

„Можна було б думати, що у великий день столітнього ювілею, забувши все, що могло когонебудь дражнити і вражати, перед сею великою красою духа, в ім'я цього культу правди і любові, віддадуть честь і поклоняться Йому всі племена, осяяні світом його слова, і проголосять Йому вічну славу незлобним серцем і нескверними устами. Так повинно було бути, і велике українське свято мало zarazом стати святом загального поєднання всіх, без різниці народу, віри й стану, кому близькі великі ідеали справедливості і любові, голошені великим Кобзарем, — хвилиною, коли замруть, бодай на час, гіркі спомини ворожнечі й кривди“ (підкреслення М. Грушевського. — А. Х.)¹.

Шевченко закликав до боротьби проти панів, Шевченко висміював релігію, показував, що нею користуються для того, щоб облутувати маси.

Грушевський же, як бачимо, показував Шевченка як людину, що однаково ставилася і до бідноти і до панів. Цілком ясно, що Михайло Грушевський робить наклеп на Шевченка. Він перелицьовує Шевченка на свій зразок, робить з нього співця української буржуазії.

Але цього мало. Грушевський хотів зробити з Шевченка прапор єднання з царським урядом, прапор підкорення широких трудящих мас російській монархії. Грушевський, згадуючи образ Шевченка, відкидав усю ту боротьбу, яку вів Шевченко проти російського царату. За Грушевським виходить, що Шевченко навпаки заповідав покійно тримати свою шию в ярмі соціальної і національної неволі.

Це видно хоча б з таких слів Грушевського:

„Робити з Шевченка щось таке, чому немає місця в рамках російської державності і російської церкви, з його імени — гасло протесту проти політики правительства, проти нинішнього режиму, проти всього укладу російського життя — се щось недоумінне“².

Шевченко кликав у своїх творах сталити сокиру і цією сокирою розбити голову російського монарха. Шевченко казав про те, що „розкуються незабаром заковані люди, настане суд, заговорять і Дніпро, і гори! І потече сторіками кров у синє море дітей ваших“, — а український націоналіст Грушевський, як бачимо, каже про Шевченка зовсім протилежне.

Шевченко ненавидив, висміював російську монархію, як „тюрму народів“, де „на всіх языках все мовчить... бо благоденствує“, Шевченко називав Миколу I „катор“, „неудобоназваемым тормозом“, а М. Грушевський, як бачимо, говорить, що в творчості Шевченка не було гасла протесту проти царського уряду.

Цілком ясно, що українські націоналісти намагалися підробляти Шевченка під російську монархічну зграю. Вони робили це спеціально для того, щоб витравити з його творчості все класово-вороже панству, капіталістам, для того, щоб поставити його образ, його роботу, творчість на службу панівним класам.

І в цьому питанні, як і в усіх інших питаннях, українська буржуазія йшла разом з російською буржуазією, російським царатом, російською чорною сотнею.

¹ М. Грушевський. „Шевченкове століття“, Літературно-науковий вісник, 1914, кн. 2, річник XVII.

² Там же.

Але як не намагалися українські буржуазні елементи, українські націоналісти підробити Шевченка, підмалювати його, одягти на нього шати поборника російської монархії, — російський царат добре розумів, яке значення має Шевченко і як ставляться до нього трудящі маси.

Ось що писав київському генерал-губернаторові підполковник Кулябко в 1910 р. з приводу відзначення роковин Шевченка:

„При существующем обострении национального вопроса в Юго-Западном крае вообще, а в городе Киеве в особенности, манифестация, связанная с именем мятежника-поэта (Т. Шевченка) разожжет национальные страсти и внесет опасные трения в общественную жизнь, которая с таким трудом настраивается. А ожидать это, если празднество состоится, необходимо“.

Підполковник Кулябко — проти святкування Шевченкових роковин, Кулябко категорично вимагає заборони святкування.

Кулябко робить такий висновок:

„Таким образом может быть поколеблена вера в правительство как у общества, так и у народных масс“.

Російські пани, пани українські добре розуміли, що в тому казані, який являла собою російська імперія, — обурені, обдурені народні маси беруть у Шевченка те, що дійсно для них дороге. Для трудящих мас дорогі були ті слова, якими Шевченко закликав селянство, бідноту до виступу, до боротьби проти царату, проти панів.

Ось чому зразу ж після того, як біля Канева над Дніпром поховали Шевченка, царські жандарми почали справу в зв'язку з цими похоронами. Було заведено „Дело по донесению флигель-адъютанта князя Лобанова-Ростовского о существующем будто в гор. Каневе и в м. Корсуне заговоре против помещиков“. У цій справі, що тягнеться на 125-ти аркушах, пояснюється, як селянство ставилося до Шевченка і як воно його цінило.

Ось лист канівського повітового предводителя дворянства на ім'я київського губерньського предводителя дворянства:

„Зная, что все, касающееся безопасности и спокойствия дворянства, составляет предмет особенной заботливости Вашего превосходительства, — считаю долгом сообщить здесь следующие обстоятельства:

1-е. От некоторого времени распространились между простым народом т. е. между мещанами гор. Канева и крестьянами соседних селений слухи, которые привели весь край в уныние и тревогу. Слухи эти заключаются в следующем: что в скором времени настанет час, в который по прежнему народ будет резать помещиков (панов), и при том не пощадит ни духовенства, которое держит за одно с панами, ни чиновников, которых дворянство оплачивает для того, чтобы они скрывали права народа; скоро будет время, что здесь останется только один народ; — царь желает того, это подтвердит князь Константин, говорят о приезжавшем здесь каком то лице, которое народ считает князем. Есть рассказы о спрятанных в могиле над прахом Шевченка священных ножах для совершения всеобщего истребления панов, жидов, попов и всех людей в тонких жупанах с большими воротниками, — о неисчисленном множестве козаков, рассыпанных по всей Украине от Хортицы

до Тавани — по всему Запорожью — понад Днепром и в других странах, — они соберутся в Каневе, совершат то, что проповедывал „отец Тарас“ (Шевченко), — Канев не будет в состоянии обнять их всех — так их будет много, — время их прибытия назначено в этом году, между пречистыми, т. е. от 15-го августа по 1-е сентября; чтобы начать резь — ожидают особенного сигнала.

Рассказы эти повторяли многие из г.г. чиновников, которые сами слышали их от мещан Каневских, а также от крестьян окрестных селений, и других простолудинов; рассказы эти повторялись на рынке и торговой площади — на улице и при выходе из церкви. Почти все чиновники, с коими я об этом предмете разговаривал, удостоверили мне, что они сами слышали эти рассказы.

Слухи подобные распространяются даже и в дальние деревни Каневского уезда, а особенно со времени начатия следствия; — рассказывает народ на ярмарках, — что ищут священных ножей, присланных на то, чтоб резать панов и что ножи эти закопаны в могиле Шевченка. Слухи вышеупомянутые — хотя оные не основаны на положительных доказательствах, что кто либо побуждал народ к истреблению помещиков, — но сами собою составляют важное и страшное явление — а посему тревожат всех дворян-помещиков. — Предположив, что многие из них для собственного спокойствия и безопасности выедут из селений, — неминуемым последствием того будет разорение имуществ и совершенное расстройство удерживаемого в хозяйстве и сельских обществах самим их присутствием порядка. — Тревога, какую слухи эти распространили, имеет то основание, что подобные признаки предшествовали прежней гайдамацкой рези в здешнем крае и вообще повторялись везде перед каждой этого рода катастрофою.

2-е. Могила Шевченка служит как бы знаменем соединения людям, порождающим ненависть народа к здешнему дворянству — это только предлог — а предметом ненависти народа становятся: все помещики, которые требуют от них повинностей за земли; все начальство, побуждающее их к исполнению обязанностей, и самое даже духовенство, которому он тоже не верит, ибо оно ему не толкует положения нового в том смысле, как его желали понимать крестьяне.

Друзья Шевченка, любители его сочинений и, наконец, люди одних с ним идей, приезжают в наши стороны, — имеют частые непосредственные тайные сношения с народом, собирают людей под предлогом работ на могиле, — читали простому народу из сочинений Шевченка рассказы об Гайдаматчине — рези, представляющие так известные здешнему народу имена героев разбойничьих: Гонты и Железняка, как священных героев и, наконец, представляющих самую резь священными ножами, как справедливое священное дело, составляющее славу здешнего народа...

3-е. Сочинения Шевченки: Гайдамаки, Тарасова ночь... хотя и позволены цензурою, но заключают в себе рассказы, дышащие неумолимою ненавистью к дворянству нашему и притом резко изображенные картины гайдамацкой рези, что именно в наших сторонах, где народ и сам по сию пору сохраняет предания этих кровавых событий, крайне опасны для дворянства и всех других сословий общества. Пока эти сочинения составляли предмет чисто

литературный, оставались в сфере людей образованных — они, конечно, не могли иметь столь пагубного влияния на читателя; но, низведенные между простой народ — как народные песни — как предания старины, изображающие славу предков, — крайне опасны: ибо народ, видя в них исключительно только изображения мести, рези, кровопролития, — побуждается к тому, чтобы повторить эти дела столь прославляемые.

Одно из этих сочинений распространяемо было несколько год тому назад, в ту именно пору, когда представители нашего дворянства в Киевском губернском комитете, по вызову государя императора, приступали к осуществлению благих намерений монарха в деле освобождения и улучшения быта крестьян, и тогда сочинение это, как возбуждающее ненависть одного класса народа к другому и возобновляющее предания давно погасшей национальной вражды, — почтено было главным начальством нашего края вредным для оного, — и потому распродажа этого сочинения у нас воспрещена. Ныне при введении в действие нового положения, когда более всего благомыслящие люди должны стараться об том, чтобы настоящая реформа осуществилась в духе мира и доброжелательства, — появилось опять это сочинение и распространяется между народом систематически, — раздачею его даром или распродажею оного по самой низкой цене...

4-е. Тело Шевченка погребено столь торжественно, восторг для него возбужден с таким искусством и такою ревностью, что народ толпами собирался на его могиле; идущие на богомолье в Киев люди, приходят здесь, по дороге, как к священному месту, почитают Шевченка, как бы народным пророком своим, и каждое слово его заветом для народа. Видя в его сочинениях, что резь священными ножами изображена делом, составляющим славу здешнего народа, — легко себе можно представить, какими чувствами одушевляются в этом месте прихожие. Все рассказы вышеупомянутые распространялись в Каневе, со времени погребения Шевченка и прибытия туда же Г. Честаховского для устройства его могилы; к сему последнему приезжал, по рассказам мещан, много лиц, воодушевленных вероятно теми же, что и он идеями; между простолюдинами он известен под именем Грицька, его считают быть внуком Гонты или Железняка; при встрече с крестьянами, он приветствует каждого словами „здравствуй, гайдамако!“ — несмотря на то, что слово это до сих пор в нашем народе значило ни что иное, как простой разбойник...

В заключение скажу, что если нет положительных фактов, обвиняющих кого либо в прямом возбуждении народа к истреблению помещиков, то это еще не доказывает, чтобы заговор такого рода не существовал действительно между простым народом. Народ здешний умеет упрямо сохранять всякую того роду тайну. Лучшим доказательством того служит дело о, совершенном 5-й год тому назад, убийстве помещика Гудим-Левковича крестьянами с. Григоровки. Преступление это, совершенное многими лицами, без сомнения, известно многим, — несмотря на то, долговременные усилия производивших неоднократно следствия к открытию виновных, остались тщетными. Если в распространенных слухах есть много несообразностей, то потому что распространяют их люди, отвергающие мысль всякого заговора и предполагают даже, как говорят, удалиться во время рези, если бы таковая совершилась...

Собрав все сведения об этом важном деле я, представляя его вашему превосходительству так, как понимаю его я сам и все дворянство моего уезда, — покорнейше прошу исходатайствовать у высшего начальства все то, что почтете нужным к ограждению спокойствия и безопасности дворянства...

Предводитель дворянства — Л. Янковский“.

Одержавши лист канівського повітового предводителя дворянства, київський губерський предводитель дворянства 31-го липня 1861 р. написав на ім'я князя Васільчикова лист, в якому вияснив ставлення дворянства до Шевченка і розповів про ті чутки, розмови, які ходили серед дворянства в зв'язку з похороном Шевченка й навколо його могили.

Ось цей лист:

„Каневский уездный предводитель дворянства отзывом от 26-го текущего июля за № 790 сообщает мне: что в Каневском уезде появились злонамеренные лица, которые под различными предлогами, собирая на могиле Тараса Шевченки тамошних мещан и соседних крестьян, поселяют в сих последних ненависть к помещикам. Для большего же раздражения умов их и воспламенения чувств негодования к помещикам, так и к другим высшего образования сословиям, рассказывают им, читают и по своему толкуют избранные к предположенной цели статьи и отрывки из разных сочинений о кровавых событиях гайдамацкой рези; начальников разбойничьих шаек, — Гонту и Железняка изображают они перед простонародием как бы священных героев, а самую резь, произведенную по их выражению священными ножами представляют делом правым, составляющим славу здешнего народа. К могиле Шевченка, которого, по внушениям его друзей, простонародие стало почитать пророком, а каждое его слово заветом для народа, стекается множество посетителей и распространилась молва: о надеждах крестьян в будущем завладеть безвозмездно помещичьею землею; о зарытых в могиле над прахом священных ножах; о том, что вскоре настанет час, когда по прежнему будут резать панов, чиновников и духовенство, скрывающих права народа и проч.

Так как прописанные обстоятельства и самая уже молва об этом, повсеместно в уезде распространившаяся, возбуждает между помещиками тревогу, то Каневский предводитель дворянства, от имени предводительствуемого им сословия, просит моего пред правительством ходатайства о принятии зависящих мер к отвращению могущих произойти вредных последствий от распространения подобной пропаганды.

Независимо от сего получил я от приезжающих из Каневского уезда помещиков сведения, что на могилу Шевченка стекается каждодневно огромное число поклонников из крестьян, точно как бы к святому месту; что сочинения Шевченка: о гайдамаках, тарасовой ночи... раздаются по самой ничтожной цене и даром.

Соглашаясь со взглядами на эти обстоятельства Каневского предводителя дворянства Янковского, я с своей стороны нахожу, что пока означенные сочинения составляли предмет чисто литературный и оставались в сфере людей образованных, — оне, конечно, не могли произвести содержанием своим вредного влияния на читателей; но когда ныне распространяются оне между простым народом с устными толкованиями, настроенными, очевидно,

для возбуждения давно погасшей вражды между помещиками и крестьянами и раздаются даром известными лицами и толкуются крестьянам сообразно разумению и скрытой цели распространителей пропаганды; когда злодеев стараются изобразить перед простолюдином — священными героями и таким, хотя косвенным образом, возбудить слушателей и читателей к повторению столь прославляемых деяний: мечь, резь и кровопролитие; когда эта пропаганда началась со дня перенесения тела Шевченка в гор. Канев, и с появлением там воспитанника его, господина Честаховского, когда, наконец, в уезде повсеместно распространилась об этом молва между всеми сословиями общества; должно полагать, что все это не может быть без основания, а должны быть руководители, волнующие умы с какой то тайною целью и что, по всей вероятности, г. Честаховский, проповедующий гайдамацкие идеи и при встрече с крестьянами, обращающийся к ним со словами: „здравствуйте, гайдамаки“ — играет в этом деле не последнюю роль.

Хотя же и нет положительных фактов к обвинению кого либо в прямом возбуждении крестьян к истреблению помещиков и никто с поличным не явился, то это еще не доказывает, чтобы мысль этого рода не существовала действительно. Без сомнения большинство населения не увлеклось пропагандою, но она может вредно действовать на единицы и, мало по малу, раздувать брошенную искру вражды. Такие единицы, как доносит Каневский предводитель, заметны уже по таинственности в разговорах и обхождении, по угрюмости, отпечатлевающейся в глазах их и на лице: оне то и возбуждают тревогу в жителях Канева и окрестностей его. Если заблаговременно не будут приняты энергические меры к прекращению пропаганды, могут последовать важные беспорядки, угрожающие нарушением личной безопасности помещиков.

Считая это дело весьма серьезным, я долгом себе поставляю, обо всем выше прописанном довести к сведению вашего сиятельства, как главного начальника высочайше вверенного вам края; причем... — имею честь покорнейше просить Ваше сиятельство для ограждения спокойствия и безопасности помещиков Каневского уезда, не оставит зависящим распоряжениям открытию распространителей между крестьянами гайдамацких идей; удалению виновных, в том числе и г. Честаховского — из Каневского уезда; к прекращению влияния этих лиц на крестьян и распространения между ними волнующих умы сочинений; воспрещению скопищ простонародия на могиле Шевченка и перенесению тела сего последнего в такое место, где сборища и демонстрации не могли бы иметь места.

Ваше сиятельство! Дворянство остается в полном уповании, что вы не откажете принять живейшее участие в настоящем деле, оказать помещикам начальниче покровительство и властью своею отклонить грозящие бедствия...

Покорнейший слуга А. Горват.

Его Сиятельству
Князю Иллариону Илларионовичу
Васильчикову“.

Про змову на могилі Шевченка в 1861 р. писав до Києва і поміщик Парчевський, побачивши, що на могилу Шевченка йдуть сотні кріпаків із найдальших закутків.

Парчевський писав:

„Город Канев есть центр заговора против помещиков, а Корсунь — подручное место. Есть очень деятельные агенты между последователями Шевченки. Мы на вулкане, неведение или беспечность полиции удивительны. Я (тобто поміщик Парчевський. — А. Х.) поставляю себе в священную обязанность предупредить об этом вашу светлость и прошу поручить г-ну Змиевскому приехать сюда, разузнать о деле. Данные, которые я имею, не вымышленные и каждому позволено защищать, кто знает, быть может, свою жизнь, а время не терпит.

12-го Июля 1861 г. Р. С. Я бы просил письмо это сжечь“.

(До речі, лист писано французською мовою — для більшої конспірації).

Ось як царська влада, поміщики, жандарми, поліцаї, церква підходили до творчості Шевченка, до вшанування його пам'яті.

Зрозуміло, чому з такою скаженою люттю вони зустрічали всілякі повідомлення про те, що народні маси йдуть на могилу Шевченка і відзначають його роковини.

Українське, російське, польське панство було проти вшанування пам'яті Шевченка. За життя вони його відправили до Орської фортеці, зламали фізично, а після смерті робили все для того, щоб витравити пам'ять про нього в народних масах, запламувати його, знецінити Шевченка, як селянського революціонера.

В 1914 р., в дні святкування сторіччя з дня народження Шевченка, українські націоналісти, йдучи єдиним фронтом з російськими панами, робили спробу примирити Шевченкову діяльність, творчість з російською монархією, проти якої, як відомо, він все життя боровся.

Цілком ясно, що це робилося для того, щоб перекрутити дійсну суть Шевченкових творів на націоналістичний зразок, і з Шевченка — борця проти російського царату, проти панства, зробити прибічника російського панства й царату.

І от у той час, коли протягом десятків років провалювалася справа з побудовою пам'ятника Шевченкові, відомий український націоналіст — Сергій Єфремов, у 1919 р., в книжці „Шевченкова могила“ писав так:

„Не треба тут ні пишного пам'ятника, ні крикливої розкоші... Нехай сама могуча природа, як досі, буде пам'ятником тому, хто разом з людиною найбільш любив природу і творив у ній своє природне діло...“¹.

Як бачимо, Грушевський намагався зробити з Шевченка монархіста, а Єфремов робить із Шевченка тільки людину, що „любив природу і творив у ній своє природне діло“.

Єфремов, так само, як і Грушевський, робив все для того, щоб спустошити пам'ять про Шевченка як про великого бунтаря, як про борця за визволення народних мас спід соціального і національного ярма.

Характерно те, що як за часів царату, так і за часів гетьманщини ніхто по суті серйозно не дбав про побудову пам'ятника на могилі Шевченка. Ми бачили, що пан Дорошенко метушився, засідав, розводив довгі балачки, щоб обдурювати трудящі маси, пан Винниченко теж „промовляв“, але конкретно ніхто нічого не зробив.

¹ С. Єфремов. „Шевченкова могила“. 1919. Т-во „Просвіта“ у Києві, ст. 46 — 47.

Вперше пам'ятник поетові-кріпаку поставила країна Рад. Його поставила не Центральна рада, не підпанки та пани українські націоналісти, що становили Центральну раду та гетьманат, не ті, що так часто любили галасувати про те, що Шевченко їхній. Вони намагалися використовувати образ поета-кріпака. Вони часто в своїх панських інтересах випинали націоналістичні елементи його творчості. Але поета-кріпака, його мужичу природу вони ненавидили.

Не випадково літом 1918 року, коли на Україні панував гетьман Скоропадський, коли німецькі генерали разом з українськими панами палили українські села, розстрілювали, вішали українських робітників і селянську бідноту — в Петрограді і Москві з ініціативи Леніна було поставлено пам'ятники Шевченкові.

Радянська Росія палала в огні громадянської війни. Радянську Росію було оточено з усіх боків ворогами, інтервентами, і в ці дні й місяці — Рада Народних Комісарів РСФРР під головуванням тов. Леніна приймає декрет про увічнення великих людей революційної і громадської діяльності:

ПОСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ

(О постановке памятников „людям великим революционной и общественной деятельности“)

Совет Народных Комиссаров в заседании от 17 июля с. г., заслушав доклад т. Покровского о постановке в Москве 50 памятников людям великим в области революционной и общественной деятельности, в области философии, литературы, наук и искусств, постановил:

Поручить Народному Комиссару по Просвещению проверить правильность представленной сметы и по возможности довести сметную стоимость памятников до цен, установленных в Петроградской коммуне.

Поручить Народному Комиссариату по Просвещению опубликовать списки известных учителей социализма и деятелей международной революции, а также художников и музыкантов, достойных постановки им памятников Советской Россией, и через пять дней представить в Совет Народных Комиссаров на утверждение список людей, которым предполагается поставить памятники.

Поставить на вид Народному Комиссариату по Просвещению желательность спешного проведения в жизнь постановления Совета Народных Комиссаров об украшении улиц, общественных зданий и т. д. надписями и цитатами. Обратит особое внимание Народного Комиссариата по Просвещению на желательность постановки памятников павшим героям Октябрьской революции и, в частности, в Москве сооружения, кроме памятников, барельефа на Кремлевской стене в месте их погребения.

Условия конкурса, предложенного Московской Художественной коллегией Отдела изобразительных искусств Народного Комиссариата по Просвещению, проектов памятников с поправками т. Подбельского утвердить.

Секретарь Совета — Горбунов¹

¹ З журналу „Искусство“ № 2 (6), серпень 1918 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ

Совет Народных Комиссаров 30 июля с. г., рассмотрев проект списка памятников великих деятелей социализма, революции и проч., составленный Народным Комиссариатом по Просвещению, постановил:

- а) Поставить на первое место постановку памятников величайшим деятелям революции — Марксу и Энгельсу.
- б) Внести в список писателей и поэтов наиболее великих иностранцев, напр. Гейне.
- в) Исключить Владимира Соловьева.
- г) Включить в список Баумана и Ухтомского.
- д) Поручить народному комиссару по просвещению войти в соглашение с президиумом Московского Совдепа и немедленно начать приводить в исполнение постановку памятников. В случае какой-либо задержки доложить об этом Совету Народных Комиссаров.

Председатель Совета Народных Комиссаров В. Ульянов (Ленин)
Управляющий делами Совета Народных Комиссаров — Вл. Бонч-Бруевич
Секретарь Совета Н. Горбунов¹

СПИСОК ЛИЦ, КОИМ ПРЕДЛОЖЕНО ПОСТАВИТЬ МОНУМЕНТЫ

в г. Москве и других городах РСФСР, представленный в Совет Народных Комиссаров Отделом изобразительных искусств Народного Комиссариата по Просвещению.

1. РЕВОЛЮЦИОНЕРЫ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ДЕЯТЕЛИ:

1. Спартак. 2. Тиберий Гракх. 3. Брут. 4. Бабеф. 5. Маркс. 6. Энгельс. 7. Бебель. 8. Лассаль. 9. Жорес. 10. Лафарг. 11. Вальян. 12. Марат. 13. Робеспьер. 14. Дантон. 15. Гарибальди. 16. Степан Разин. 17. Пестель. 18. Рылеев. 19. Герцен. 20. Бакунин. 21. Лавров. 22. Халтурин. 23. Плеханов. 24. Каляев. 25. Володарский. 26. Фурье. 27. Сен-Симон. 28. Роб. Оуэн. 29. Желябов. 30. Софья Перовская. 31. Кибальчич.

2. ПИСАТЕЛИ И ПОЭТЫ:

1. Толстой. 2. Достоевский. 3. Лермонтов. 4. Пушкин. 5. Гоголь. 6. Радищев. 7. Белинский. 8. Огарев. 9. Чернышевский. 10. Михайловский. 11. Добролюбов. 12. Писарев. 13. Глеб Успенский. 14. Салтыков-Щедрин. 15. Некрасов. 16. Шевченко. 17. Тютчев. 18. Никитин. 19. Новиков. 20. Кольцов.

3. ФИЛОСОФЫ И УЧЕНЫЕ:

1. Сковорода. 2. Ломоносов. 3. Менделеев.

4. ХУДОЖНИКИ:

1. Рублев. 2. Кипренский. 3. Алекс. Иванов. 4. Врубель. 5. Шубин. 6. Козловский. 7. Казаков.

¹ , Известия ВЦИК*, № 163 (427), 2/VIII-1918 р.

5. КОМПОЗИТОРЫ:

1. Мусоргский. 2. Скрябин. 3. Шопен.

6. АРТИСТЫ:

1. Мочалов. 2. Комиссаржевская.

Председатель Совета Народных Комиссаров В. Ульянов (Ленин)
Управляющий делами Совета Народных Комиссаров Вл. Бонч-Бруевич
Секретарь Совета Н. Горбунов¹

У цьому списку, як бачимо, стоїть ім'я Шевченка.
„Искусство коммуны“ в № 1 від 7/ХІІ—1918 року повідомляє про відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченкові:

„Порученное Советом Народных Комиссаров Отделу изобразительных искусств дело украшения Петрограда временными агитационными памятниками политическим и общественным деятелям, писателям, художникам и музыкантам, осуществляется по плану, строго выработанному состоящей при Отделе Секцией художественных работ.

Секция привлекла к исполнению памятников все живые художественные силы. Налажен также технический аппарат, который отливает памятники и ставит их в разных частях города.

В пятницу 29 ноября состоялось торжественное открытие памятника великому украинскому поэту-крестьянину Тарасу Григорьевичу Шевченко, работы скульптора И. Х. Тильберга.

Памятник поставлен на улице „Красных зорь“ (б. Каменноостровский пр., против мечети).

Торжество происходило в присутствии народного комиссара по просвещению А. В. Луначарского, представителей Отдела изобразительных искусств Н. Н. Пунина и Н. И. Альтмана, представителя Комиссариата по национальностям и многочисленной публики.

На торжество также прибыли почетные караулы от Красной армии при двух знаменах и оркестрах военной музыки.

Торжество открылось „Интернационалом“.

Затем произнес краткое слово народный комиссар по просвещению А. В. Луначарский.

Он указал, что открытие памятника украинскому поэту совпадает с радостными известиями, идущими к нам с Украины. Там снова революция, которая может закончиться только братским соединением Советской Украины с Советской Великороссией.

Подробную характеристику Шевченко, как поэта и борца, дал Д. И. Лещенко.

Оркестры музыки снова исполняют „Интернационал“. В это время с памятника спадает красная завеса.

С краткими речами затем выступили т. т. Авращенко и Кораблев. Первый говорил от имени Комиссариата по украинским делам.

Перед открытием памятника всем присутствующим раздавалась изданная Отделом изобразительных искусств листовка, посвященная памяти Шевченко“.

¹ З журналу „Искусство“ № 2 (6), серпень 1918 р.

Ця сторінка історії пам'ятника Шевченкові ще раз промовляє про те, що Ленін надзвичайно високо ставив постать поета-кріпака і вшанував його пам'ять постановкою монумента. Ця сторінка говорить і про те, що трудящі маси Росії, шануючи пам'ять Шевченка, демонстрували цим свою любов, повагу, пошану великому поету-кріпаку — революціонеру-демократу.

На Україні монументи і бюст Шевченка було поставлено в 1919—1920 р.р. Але перший бюст Шевченка на Україні, що його поставила радянська влада, було розбито, знищено денікінцями підчас захоплення ними Києва в 1919 р., а бюст Шевченка, поставлений замість фігури княгині Ольги, було знищено білополяками підчас їх перебування в Києві весною 1920 року.

Зрозуміло, що царський державний апарат, російська чорносотенна православна церква були рішуче проти побудови пам'ятника Шевченкові і ставили безліч перешкод. Так, наприклад, у травні 1911 р. колишн. намісник лаври архімандрит Антоній звернувся з проханням до влади не дозволяти ставити пам'ятник Шевченкові. Чернігівський губернатор у 1912 р. зробив розпорядження не допускати збір грошей на пам'ятник Шевченкові в „його губернії“. Хорольський ісправник відібрав підписні листи на гроші для побудови пам'ятника. Піп з Копай-города на Поділлі — Кульчицький — повернув надісланий йому підписний лист з образливою лайкою на адресу Шевченка. Генерал-губернатор Трепов провадив ревізію навіть діловодства комітету і припинив збір грошей на побудову пам'ятника і т. ін.

От така історія боротьби навколо пам'ятника Шевченкові за дореволюційних часів і в перші роки після революції.

З'ясовуючи питання про побудову пам'ятника Шевченкові, ми хочемо подати ілюстрації, з яких видно, як всупереч ставленню до пам'яті Шевченка монархічної, попівської, поліційної, панської зграї — широкі трудящі маси шанували пам'ять Шевченка, ставились до нього як до великого свого співця-бунтаря, який у найгірші, найважчі часи миколаївської реакції твердо відстоював найкращі вільні думки забитого, закріпаченого селянства. Ми хочемо показати, як у книжці від відвідувань на могилі Шевченка в 1917—21 р.р. відображені думки двох ворожих класів — класу працюючих, які йдуть на чолі з пролетаріатом і будують нове соціалістичне суспільство, і класу гнобителів, які хочуть повернути все до старого, хочуть знову накинати соціальне і національне ярмо на українські трудящі маси.

Ось у книжці відвідувань 26-го червня 1917 р. читаємо запис підпоручника Іванова.

На стор. 59 він пише:

„Благослови, батьку Тарасе! На ратне діло. Іду добувати козацької слави. Підпорудчик Іванов. 1917 року 25 червня“.

Як бачимо, цей „подпорудчик“ Іванов в 1917 р. продовжував ту ж саму думку про Т. Шевченка, яку подав Михайло Грушевський у 1914 р., виступаючи зі статтею з нагоди сторіччя з дня народження Шевченка. Там, як відомо, Грушевський писав, що Шевченко не боровся проти російського царського уряду, що він не проти релігії, що він не проти існуючого режиму. Як видно, „подпорудчик“ Іванов

теж за той режим, що існував у 1914 р., і тому, вискочивши на могилу Шевченка, своїм „подпорудчицьким“ копитом записує чорносотенні, націоналістичні слова і просить „благословенія“ у батька Тараса.

Але не лише один підпоручник Іванов писав у книжці відвідувань.

Там є й такі записи:

„9-го августа 1917 г. посетил могилу горячо любимого поэта Тараса Григорьевича Шевченко делегат совета крестьянских депутатов К. Артемчук“ (ст. 116).

Або далі:

„Шлем тебе привет из далекого Севера, великий писатель Украины, Тарас Шевченко, с представителем от революционных рабочих Московской области через рабочего Александра Власовича Малинина“ (ст. 313).

Прийшов 1918 рік... І 26-го квітня ц. р. на могилу Шевченка вперше з'являється німецький лейтенант „Королівського полку піхотного № 7 (400)“ Ернст Брандт. Своім підписом у книзі відвідувачів він фіксує те, до чого призвели Україну українські націоналісти, запродавши її німецькому кайзерові, німецьким жандармам.

Але в той же день, не встигли ще засохнути чорнила Ернста Брандта, як поруч з його підписом з'являється такий запис:

„Передаем, т. Тарасе, вічний поклон. Комуністи“ (Два підписи).

З допомогою німецького шудмана і кайзерівських полків Павло Скоропадський, гетьман України, катує українських трудящих.

І ось 12 травня 1918 р. в книзі відвідувань з'являються такі слова:

„Батьку! Не віршем тебе вітаю, а од серця, з слізьми до тебе повертаюсь: якби ти встав, та побачив Павла Скоропадського, який губе нарід... 12 травня н/с. 1918. Бахмутського повіту, на Катеринославщині. П. Дудник“ (ст. 223).

У цей час могила Шевченка стає тим середовищем, де певна частина робітників, революційно настроєних селян фіксують свої політичні думки.

16/V - 1918 р. в книзі записів читаємо такі слова:

„І прокинуться всі люди, працюючі люди і прикажуть кровопивцям не пий крові більше. Не гетьманам панувати“ (стор. 230).

І далі:

„Появилися гетьмани,
Волю закували,
І тяжкою злою силою
Людей угнітали...“

Але:

„Встане правда, встане воля,
І гетьмани, злі жупани,
Покарані будуть“ (Підпис — робітник з Катеринослава А. Колбаса).

Або такий запис:

...„О, горе, лихо нам! Не успіли одні кайдани скинуть, як знову тирано-людожери другі кують—неволі і рабства, а в Києві на престолі знову гетьман-чернець сидить... Ще поки сила буде в нас, будем боротись за волю і правду. Робітник з Катеринославщини Петро Шевченко“ (стор. 232).

У цій же книзі селянин Харківщини пише:

„Ми згубили те, що знайшли. Знову на твоїх братів надівають кайдани наші вороги—пани. Ні, ні, батьку, не тривожся, ще ми не закуті, на нас тільки готуються кайдани, але не закують! Селянин Харківщини“ (ст. 235).

22-го травня 1918 р. учні Бобрицької школи, що відвідали могилу, зробили такий запис:

„Ох ти, Батьку Тарасе, виглянь з домовини, подивися своїми очима, що робиться на Україні, як вона тепер живе та бідує серед злиднів, борючись за правду, свободу, равенство і братерство, та як посіли її вороги. Посіщали учні Бобрицької школи“ (Багато підписів. Стор. 235).

А ось запис, зроблений одним безробітним:

„...Він різав все, що паном звалось (з Варнака). Читаючи „Варнака“, я зрозумів, що Ти—поет не тільки одної нації, а взагалі всього робітничого люду. Слава тобі від безробітних пролетарів. 24-го травня 1918 р. тов. Лева“ (стор. 243).

У той же час, як робітничо-селянські маси, відвідуючи могилу Шевченка, записували в книзі свої слова страждання, боротьби проти віковичного ярма, на могилу приходили й пани офіцери і т. ін.

Ось, наприклад, 13/VI-1918 р. читаємо такий запис:

„...Прибыл благополучно. Здоров, батько! Корнет В. Глухов“.

Чорносотенці, як бачимо, не забували могили Шевченка і час від часу її відвідували.

Далі читаємо такі записи, датовані 1920 р.
Моряк Балтійського флоту в цій книзі записав:

„Прощай, Кобзарь свободной Украины!
На дальний Север еду я,
Твои стихи, заветы, песни
Всю жизнь маяком будут для меня“.
(Моряк Балтийского флота В. Соболев 3/VI-1920).

У 1920 р. білополяки зробили спробу разом із петлюрівцями захопити Україну в свої лабети. Боротьба трудящих проти польсько-петлюрівської навали також знайшла відбиток у книжці відвідувань могили Шевченка.

На сторінках книжки зроблено такий запис:

„1920 р. червня 12-го, повертаємось до Києва після сорока днів панування влади панів і зрадників робочого люду. Повертаємось, щоб відбудувати волю і долю працюючих України.“

Не вмирає наша правда,
Не вмирає воля.

Комуністи: С. Лебедєв, А. Алексєєв, К. Гавеман, Мих. Реут, Василій Введенський, Якір, Чекаленко, Микола Кажан, Михайлів, Петренко, С. Реут та ін.“.

І один з останніх записів 1920 р.— запис, очевидно, офіцера, який утік від Червоної армії:

„И я тут был, но не с целью посещения, а с постыдною для твоих казаков целью: прятаться от их разбушевавшейся крови. Коли же конец этому?! (Підпис). 5 октября 1920 года“ (ст. 402).

Ці записи у книжці на могилі Шевченка ще раз яскраво відбивають любов і увагу широких трудящих мас до Шевченка, до його пам'яті, а з другого боку— ставлення до нього українських націоналістів, російських чорносотенців і т. ін. Українські націоналісти, спільно з російськими чорносотенцями, все зробили для того, щоб зганьбити пам'ять Шевченка, щоб викривити його обличчя в уявленні широких трудящих мас, звести на нівець історичне значення Шевченка в боротьбі проти російського царату, його місце в боротьбі за соціальне й національне визволення за часів Миколи I й Олександра II.

Лише радянська влада змогла вшанувати як слід пам'ять Т. Г. Шевченка, цього великого бунтаря, який усе своє життя присвятив боротьбі за соціальне й національне визволення українських трудящих мас. Але й тут різні націоналістичні контрреволюційні елементи, якими засмічені були наші культурні й інші організації, робили безліч перешкод, і, лише розтрощивши це націоналістичне кодро, ми досягли позитивних наслідків у цій справі.

20-го серпня 1925 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила вжити ряд заходів у справі впорядкування могили Шевченка й відзначення його пам'яті.

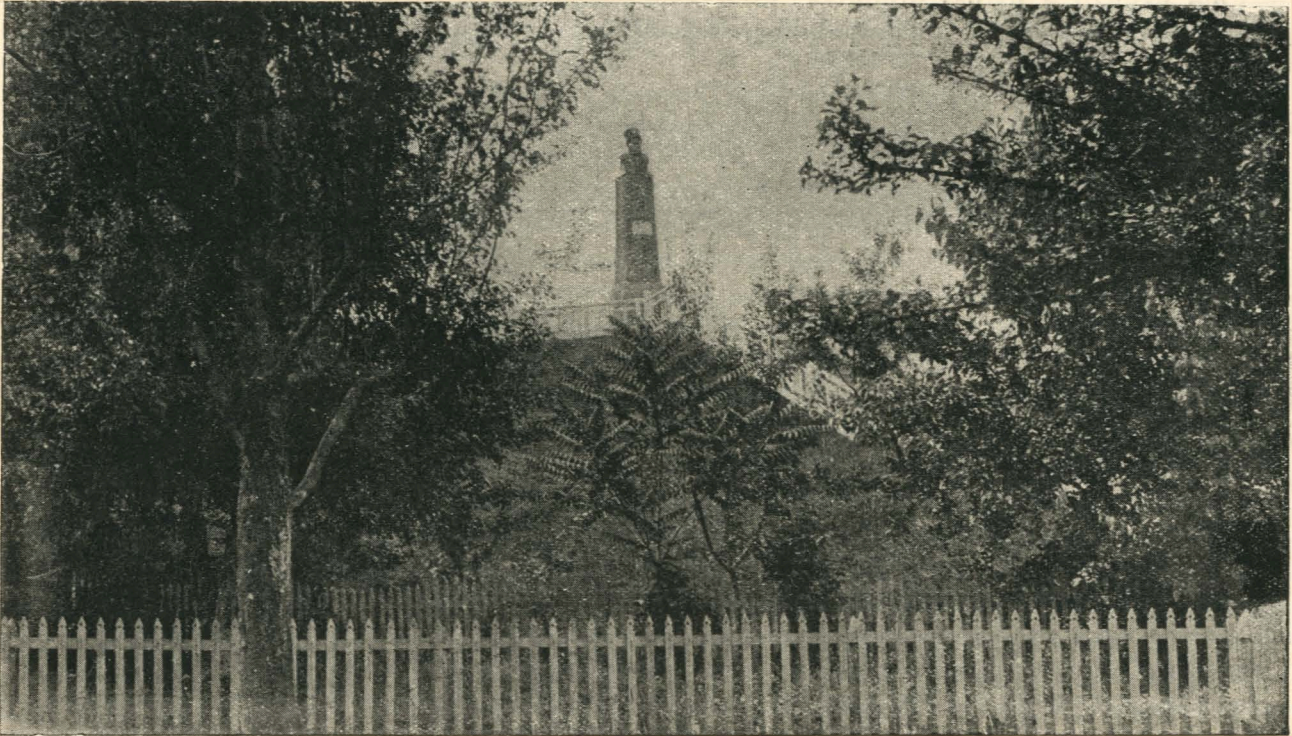
Ось ця ухвала:

„Беручи на увагу велике значення могили Т. Г. Шевченка для української культури, Рада Народних Комісарів УСРР постановила:

1. Оголосити територію могили Т. Г. Шевченка коло м. Канева загальною площею в 4 десятини за державний заповідник.
2. Могилу передати у відання Народного Комісаріату Освіти і на нього покласти її охорону.
3. Запропонувати Народному Комісаріату Освіти передбачити в своєму кошторисі на 1925—26 бюджетний рік потрібні витрати на організацію заповідника й охорону могили. Харків, 20 серпня 1925 р.“

В 1927 р. Наркомос УСРР оголосив конкурс на виготовлення проекту пам'ятника Шевченкові. Проте, цей конкурс було зірвано в зв'язку з тим, що в комітет, який був утворений М. Скрипником, входив ряд шкідників-націоналістів, таких, як М. Яворський, А. Річицький, Ю. Озерський, А. Приходько, О. Дорошкевич, які всіх сил приклали, щоб зірвати заходи радянської влади щодо вшанування пам'яті Шевченка.

Наркомос, під керівництвом Скрипника, не лише нічого не зробив, а навіть перешкоджав реалізації рішення радянської влади в цій справі. І не дивно, чому 30-го грудня 1927 р. Шевченківський комітет, констатуючи провал конкурсу, записав що цей провал стався „через об'єктивні обставини“. Справа безумовно була не в „об'єктивних обставинах“, бо радянська влада, вшановуючи щороку пам'ять

Пам'ятник на могилі, збудований робітниками Городищенської цукроварні в 1923 р.

Шевченка, як видатного поета-революціонера, борця проти панського ярма, зробила все для того, щоб упорядкувати могилу Шевченка, поставити гідний його пам'ятник, видати його твори академічним виданням тощо. Але й українські націоналістичні шкідники, деколи під прикриттям партійного квитка, зробили все для того, щоб зірвати всі заходи радянської влади.

Як бачимо, конкурс на проект пам'ятника оголошувався два рази й кожного разу його зривали. Причини цього зриву були в тому, що Скрипник, який очолював націоналістичний ухил у лавах КП(б)У, який боровся проти ленінської національної політики на Україні, і Наркомос України під керівництвом Скрипника в цьому питанні по суті зривали заходи партії.

Треба пригадати ту боротьбу, яку провадив Скрипник у 1929—30 році проти Харківської партійної організації, коли на чолі її стояв т. Постишев.

Ведучи боротьбу проти Харківської партійної організації, за активною підтримкою таких націоналістів, як Яворський, Бадан, Ерстенюк, Озерський та інші, — Скрипник боровся проти всіх тих заходів, які проводив Харківський партійний комітет у питаннях будівництва української радянської культури.

В 1929 р. Харківський окружний партійний комітет з ініціативи т. Постишева поставив питання про будівництво Харківської опери. За пропозицією т. Постишева Харківський партійний комітет, Харківська Міська Рада ухвалили будувати в Харкові пам'ятник Шевченкові. В тому ж 1929 р. було оголошено спеціальний міжнародний конкурс на проектування пам'ятника.

Ось ухвала з цього приводу, винесена Харківським окружним партійним комітетом за ініціативою т. Постишева.

П О С Т А Н О В А

БЮРА ХАРКІВСЬКОГО ОКРУЖКОМУ КП/6/У

від 1/УІ- 1929 року.

СЛУХАЛИ: Про пам"ятник Т.Г. ШЕВЧЕНКОВІ.
/т. ПОСТИШЕВ/.

ПОСТАНОВИЛИ. Вважати за необхідне, щоб в Харкові, як столичному центрі Радянської України, в 1929-30 р. був поставлений пам"ятник Т.Г.ШЕВЧЕНКОВІ.

Доручити фракціям Окрвиконкому та Міськради провести цю постанову ОПК через об"єднану Президію Окрвиконкому й Міськради, а також асигнування в 1929-30 р. відповідних коштів на пам"ятник.

Вважати за необхідне об"явити конкурс на проект пам"ятника у всесоюзному масштабі і утворення комітету з представників робітничих організацій, письменників, вчительства, професури й мистецтва. Склад комітету погодити з ОПК.

Доручити редакціям газет: "Комуніст", "Комсомолець України", "Харківський Пролетар" і робітничій газеті "Пролетар" широко висвітлити це питання в пресі.

СЕКРЕТАР ОПК /ПОСТИШЕВ/

Постишев

Крім цього було схвалено ряд інших заходів у справі практичного розгортання конкурсу на проект пам'ятника Шевченкові, в справі будівництва оперного театру тощо.

Але проти цієї величезної роботи, яку розгорнула Харківська партійна організація, зокрема т. Постишев, у справі культурно-національного будівництва, виступив Скрипник.

Щоб дискредитувати цю роботу, Скрипник написав статтю „Навколо оперової будівлі“.

У цій статті він писав:

„З боку Окрвиконкому і других організацій не те, що не було ніякої думки допомогти чи вважати цю справу своєю справою, а навпаки, був упертий тупий опір, який призвів до того, що ми не маємо в Харкові засобів для культурного впливу на робітництво Харківщини“¹.

Як бачимо, в той час, коли Харківською партійною організацією було поставлено питання про розгортання культурного будівництва в Харкові, як тодішній столиці України, коли було поставлено питання про те, щоб розгорнути будівництво опери і будувати пам'ятник Шевченкові, в той час, коли разом із цим було проведено капітальний ремонт „Березоля“, організовано український театр музикальної комедії, проведено ряд інших заходів по лінії будівництва української радянської культури,—у цей час Скрипник виступає з дискредитацією цих заходів, зазначає, що „ми не маємо в Харкові засобів для культурного впливу на робітництво Харківщини“.

Але справа не лише в цьому.

Тов. Постишев на пленумі Харківського ОПК 23/II-30 р. говорив:

„Харківська парторганізація на чолі з Окружкомом зуміла мобілізувати широку громадськість навколо тримісячника нацкультбудівництва, створення оперного театру, побудови пам'ятника Шевченкові і поставити цю справу на практичні рейки. Деякі товариші говорили: навіщо в Харкові ставити пам'ятник Шевченкові? Ці товариші забувають, що Харків тепер є не тільки величезним промисловим, але й столичним центром Радянської України. Обивательсько-націоналістичні голоси кричать, що духовна батьківщина Тараса — це Київ (вони розуміють тут не пролетарський Київ, а „старий“ Київ, тобто міщансько-шовіністичні його елементи).

Суть, основа Тараса — в його революційній творчості, яка відображала віковічне незадоволення, бунт трудового селянства проти поміщиків, проти багатіїв. Місце цьому Тарасові не тільки в Києві, але й насамперед тут — у пролетарському і політичному центрі України, в новому вогнищі розвитку пролетарської української культури“².

Зовсім інші думки висловлював з цього приводу М. Скрипник. Це ще раз підтверджує, що Скрипник вів лінію дискредитації заходів, які провадила Харківська

¹ М. Скрипник. „Навколо оперової будівлі“, „Комуніст“, 11/VIII-1929 р.

² Промова т. Постишева на пленумі Харківського ОПК 23/II-30 р. „Національне питання в реконструктивний період“.

партійна організація на чолі з тов. Постишевим у справі будівництва української радянської культури.

Як розцінював Скрипник питання про будівництво оперного театру і пам'ятника Шевченкові?

Про це він казав так:

„Починів було багато, але завжди Харківська ініціатива не давала наслідків“...

Зрозуміло, що Скрипник усе це говорив для того, щоб підкреслити, що Харківська партійна організація, мовляв, обмежується лише балачками, а по суті, мовляв, нічого не зробила в справі розгортання будівництва української радянської культури.

Харківські організації по ініціативі т. Постишева поставили питання про будівництво пам'ятника Шевченкові. Здавалося б, що Наркомос мусів би взяти найактивнішу участь у цій роботі. Але що ж ми бачимо?

Скрипник ставить питання так:

„Мене надзвичайно дивує, коли тепер кажуть, що Харківський Виконком може дати на це лише певну суму, розраховуючи, що Наркомос візьме ініціативу й турботу, щоб забезпечити остаточну суму з державного бюджету.

Я тут не згоден по двох напрямках. Поперше, перевести частину витрат на пам'ятник Шевченка в Харкові з місцевого на державний бюджет, це значить перегорнути суть і значення Харківської ініціативи, це значить поставитись в конкуренцію переведення будови пам'ятника в Каневі на могилі Шевченка. На мою думку, тут у Харкові на пам'ятник Шевченка не можна припустити ні всеукраїнських зборів коштів, ні державної дотації, бо це значило б зривати будівництво пам'ятника в Каневі“¹.

Як відомо, Всеукраїнський комітет по будівництву пам'ятника в Каневі два рази оголошував всеукраїнський конкурс на проект, і обидва рази цей конкурс, тому що в комітеті сиділо багато українських націоналістів, зривався. Другий конкурс також не дав ніяких наслідків, бо й сам Скрипник, як це видно з його висловлювань, був проти побудови пам'ятника.

Цілком ясно ж, і очевидно ясно це було й для Скрипника, що, коли зірвано будівництво пам'ятника Шевченкові на могилі, коли конкурс, що почався з 1927 р. і тягнувся до 1929, нічого не дав, які ж могли бути розмови про протиставлення пам'ятника в Харкові пам'ятнику в Каневі? Це ж факт, що в 1929 р., себто через два роки після оголошення конкурсу, не було ні проекту, не було й пам'ятника.

Скрипник начебто боявся „конкуренції“ — Канівському пам'ятнику від пам'ятника в Харкові, а по суті робив все це для того, щоб знецінити, зірвати ініціативу Харківських організацій і пропозицію т. Постишева. Таким чином, в угоду українським націоналістам Скрипник, провалюючи справу з пам'ятником на могилі Шевченка, хотів провалити й будівництво пам'ятника в Харкові.

Але це ще не все. В тій же статті — „Навколо оперової будівлі“ — Скрипник далі писав:

„Мені здається, й у мене таке є враження, що дехто з харківських товаришів чіпляються за такі от ініціативи: побудова української столичної опери

¹ М. Скрипник. „Навколо оперової будівлі“, „Комуніст“, 11/VIII-29 р.

і побудова пам'ятника Шевченка в Харкові, з цілковито окремих думок, що нічого спільного не мають з тою лінією, яка є в Уряді, в Центральній і Харківській партійній організації. Харківські організації розглядають ці питання в аспекті цілого будівництва української радянської культури. Але серед окремих елементів є деяке протиставлення. Вони хотіли б, так би мовити, відбояритись од питання будівництва української радянської культури пам'ятником і оперою: „чорт з вами, нате вам пам'ятник вашого Шевченка, нате вам вашу оперу й не турбуйте нас питанням будівництва української радянської культури!“ Оці елементи ставлять опір будівництву української радянської культури в столиці УСРР, у Харкові“; це вони провадили опір будівництву української драми, опери й оперети“¹.

От як писав Скрипник про ініціативу Харківської партійної організації в питанні побудови Харківської опери, в питанні будівництва пам'ятника Шевченкові. На цю статтю була дана відповідь у „Комуністі“, яку написала Харківська партійна організація.

З наведених місць із статті Скрипника видно, з якою люттю, з якою оскаженістю Скрипник виступав проти конкретних більшовицьких заходів, які передбачала і провадила Харківська партійна організація в справі розгортання будівництва української радянської культури, в питаннях будівництва опери, пам'ятника тощо. Адже відомо, що Харківська партійна організація ніколи не чинила опір у будівництві української драми, а, навпаки, взяла цю справу в свої руки і як слід розгорнула цю роботу. Адже відомо, що Харківські організації ніколи не чинили опір будівництву української опери, а провадили це будівництво і зараз подають зразки роботи на цій дільниці. Адже відомо, що Харківська організація не лише не чинила опір у будівництві української музкомедії, а приклала всіх зусиль, щоб зробити українську музкомедію зразковим театром. Вся ця величезна робота йшла під безпосереднім керівництвом тов. Постишева.

Ясно, що, посідаючи такі позиції, Скрипник по суті провадив лінію українських націоналістів, бо не хто інший, як націоналісти боролись, борються і будуть боротися, ненавидили, ненавидять і будуть ненавидити всіх тих, хто по-більшовицькому, по-ленінському, засукавши рукави, будує українську радянську культуру, громлячи українських націоналістів.

Ось чому, побачивши, що Харківська партійна організація під керівництвом тов. Постишева по-більшовицькому взялася за справу будівництва української радянської культури, українські націоналісти використовували Скрипника як прапор для боротьби, для дискредитації всіх тих заходів, що їх провадила Харківська партійна організація.

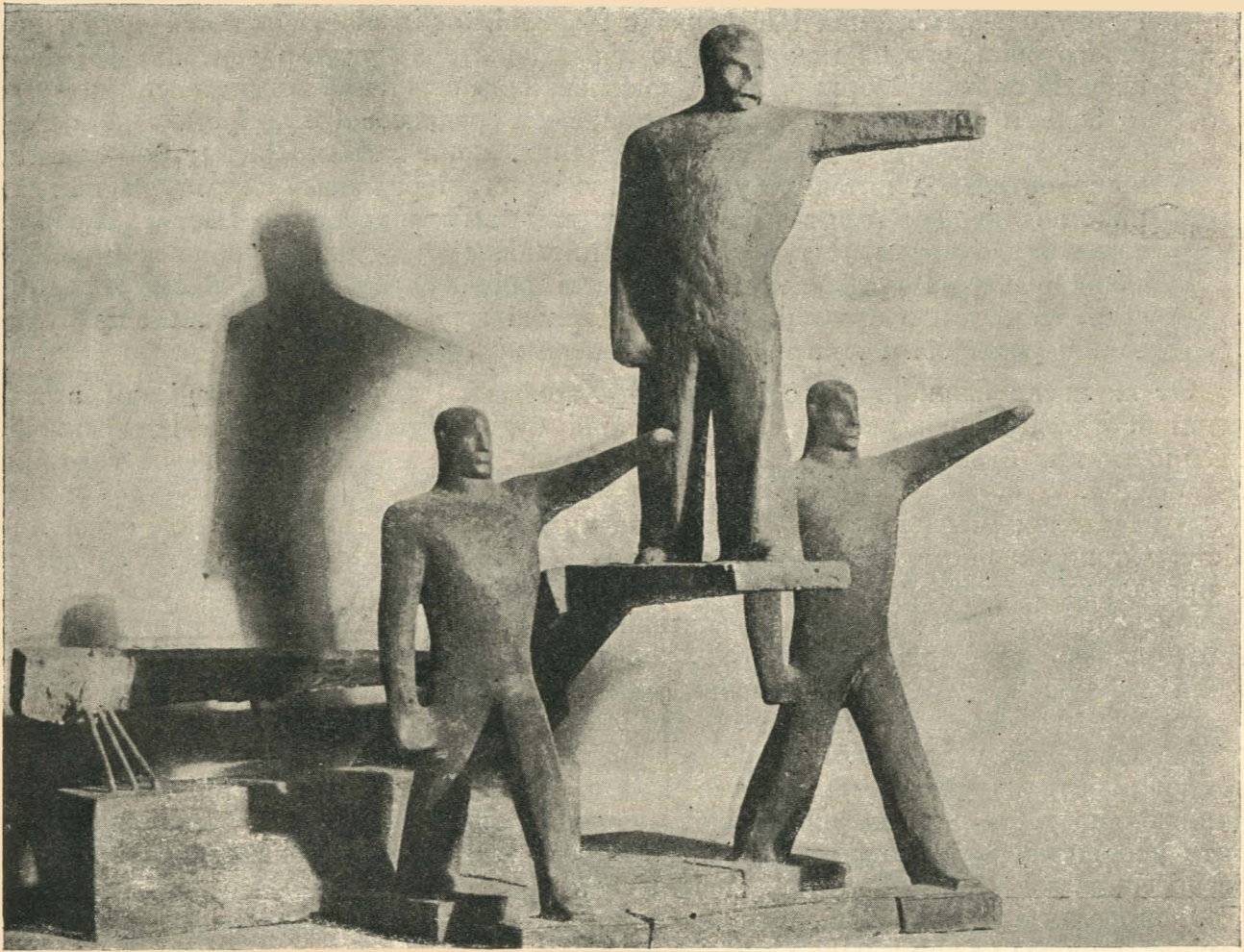
Виступаючи проти більшовицької лінії в ставленні до Шевченка, — Скрипник по-націоналістичному оцінював його спадщину. Недаремно націонал-ухильник М. Скрипник, говорячи про Шевченка, писав:

„Шевченко з його соціалістичною ідеологією може стати нашим прапором, що на ньому ми загострюємо свою соціалістичну політику“².

Скрипник і в питанні про Шевченка стояв на антипартійних позиціях.

¹ М. Скрипник. „Навколо оперової будівлі“, „Комуніст“, 11/VIII - 29 р.

² М. Скрипник. Статті й промови, т. II, ч. II, „Про одне „непорозуміння“,“ ст. 233.

Проект пам'ятника Т. Г. Шевченкові, за який шкідницькі українські націоналістичні елементи на міжнародному конкурсі 1931 року намагалися присудити першу премію.

Але, не зважаючи на весь цей опір, ми знаємо, що будівництво української державної опери в Харкові поставлено на твердий ґрунт. Ми знаємо, що справа з будівництвом пам'ятника Шевченкові, не зважаючи ні на які перешкоди, які чинили всілякі націоналістичні елементи, тепер поставлена як слід, і в скорому часі цей пам'ятник буде відкрито.

Треба підкреслити, що після від'їзду тов. Постишева з України в 1930 р., українські націоналістичні елементи зробили все для того, щоб зірвати будівництво пам'ятника Шевченкові в Харкові і звести на нівець всю ту роботу, яку провела Харківська партійна організація в цьому питанні.

Як уже відомо, конкурс 1930 р. наслідків не дав, і не дав тому, що не було організовано його як слід, що НКО не лише не допомагав, а й шкодив цій справі з тих позицій, які в цьому питанні посідав Скрипник. Українські націоналісти при-

кладали всіх зусиль, щоб зривати проведення конкурсу. Вони робили це таким способом, що відкидали реальний показ соціальної постаті Шевченка і натомість подавали якусь потворну схему. Усувався в пам'ятнику образ Шевченка як історичної особи, і перед глядачем у проектах, що оформлювалися під керівництвом всіляких націоналістичних елементів, поставали якісь чудернацькі постаті, які нічого спільного не мали з постаттю Шевченка. Це були постаті, більше схожі на чудернацьких тварин, ніж на людину — Шевченка, образ якого відомий широким працюючим масам.

Ось зразок тих робіт, які було подано на всеукраїнський конкурс проектів пам'ятника Шевченкові в 1927—29 р.¹

У частині цих проектів подано релігійне тлумачення Шевченка, у більшій частині — формалістичний підхід до постаті Шевченка, у певній частині проектів — приниження Шевченка до стану якогось провінціального просвітянина. Ясно, чому це так сталося. Наркомос не керував цим процесом, не хотів забезпечити проведення тих заходів, що їх накреслили уряд і партія, що їх намітила Харківська партійна організація в справі вшанування пам'яті Шевченка.

А в той же час, такі націоналісти, як Озерський, на засіданні Шевченківського комітету говорили так:

„Ми маємо Шевченківський збірник, і передова стаття акад. Єфремова трактує про Шевченка і вищу точку його творчості тим моментом, де пишеться про гетьманщину. На жаль, я не захопив цього збірника. Там сказано, що це є найвищий період розквіту кебети, таланту Шевченка. Ми можемо погодитися з характеристикою, наводячи нові знайдені рядки про Богдана Хмельницького. Він каже, що нові характерні риси найкориснішого, найтворчого періоду Шевченка — це період 43, 44, 47 р.р. Так прийдеться точніше установити цю ідею“².

З цієї промови Озерського видно, що питання будівництва пам'ятника Шевченкові, обговорення проектів пам'ятника проходило весь час в атмосфері пропаганди націоналістичних ідей. Такі націоналісти з партквитком, як Озерські, по суті виступали єдиним фронтом з українським націоналістом Єфремовим. Шкідники націоналісти — Єфремов, Річицький хотіли зробити так, щоб у „трактовці Шевченка в першу чергу виправ момент національний“. Коли ж вони прийшли до розв'язання цього питання, то виникла потреба, за висловом Річицького, підкреслити „планетарність“ Шевченка. Як бачимо, ці думки зводилися до того, що з одного боку намагалися зробити Шевченка „національним героєм“, а з другого боку ставили Шевченка поруч з Леніним.

У протигагу цим думкам українських націоналістів пролетарі харківських заводів з приводу проекта пам'ятника висловлювалися так:

„Поставити такий пам'ятник, котрий міг би освітити всю творчість Шевченка“.

„Поставити пам'ятник так, як буде наглядніше. Кожний буде думати, що совітська влада дуже цінить Шевченка, як першого діяча за освободження бідних“.

¹ Див. малюнок на стор. 54.

² Стенограма наради Шевченківського комітету 27/IV-28 р., стор. 9.

Урядова комісія по будівництву пам'ятника Т. Г. Шевченкові, секретарі ЦК КП(б)У і члени Уряду з авторами відзначених проектів.

Постишев П. П., Любченко П. П., Попов М. М., Балицький В. А., Шелехес І. С., Хвиля А. А., Кіллерог М. М., Манізер М. Г., Ермолов Д. В., Алексєєв Н. А., Рудяков П. М., Кричевський Ф. Г., Сінайський В. А., Чайков І. М.

„Сделать грандиозный памятник, который бы выражал прошлое поэта, как революционера“.

Досить навести ці думки робітників, що їх вони висловили в анкетах, надісланих до Шевченківського комітету, щоб зрозуміти, як робітники Харкова підходили до вшанування пам'яті Шевченка і як до цієї справи підходили українські націоналістичні елементи, які зривали конкурси й реалізацію рішень радянської влади.

З приїздом тов. Постишева на Україну в 1933 р. справа з побудовою пам'ятника Шевченкові і в Харкові, і на могилі знов стала на реальний ґрунт.

ЦК КП(б)У виділив спеціальну політичну комісію на чолі з тов. Постишевим, до складу якої ввійшли т.т. Попов, Любченко, Затонський, Шліхтер, Хвиля, Шелехес і Василенко.

Опрацювавши, разом із художнім активом України і запрошеними кращими спеціалістами з Москви й Ленінграда, основні засади щодо характеру, ідеологіч-

Урядова комісія по будівництву пам'ятника Т. Г. Шевченкові, секретарі ЦК КП(б)У і члени Уряду з авторами відзначених проектів.

Косіор С. В., Любченко П. П., Шелехес І. С., Хвиля А. А., Єрмолов Д. В., Кулик І. Ю., Манізер М. Г., Страхов А. І., Чайков І. М., Микитенко І. К., Кириленко І. Ю., Городской Я. З., Фефер І. Ш., Рудяков П. М., Кричевський Ф. Г., Бульдін К. П., Сінайський В. А.

ного змісту і місця пам'ятників, комісія схвалила і намітила всі заходи, що забезпечують своєчасну реалізацію побудови пам'ятника у Харкові і меморіального музею на могилі біля Канева. Таксамо буде побудовано пам'ятник на могилі.

Основна ідея пам'ятника Шевченкові — це поет-революціонер, борець за соціально-і національне визволення трудящих України, виразник класових прагнень біднішого селянства й наймитства.

Роботи щодо побудови пам'ятника Шевченкові в Харкові і побудови меморіального музею на могилі йдуть зараз повним ходом. За короткий час проведено конкурс проектів, який дав блискучі наслідки. До конкурсу притягнуто було кращі художні, скульптурні сили Радянського Союзу.

• • •

27/IX—33 р. урядова комісія в справі закритого конкурсу на проект пам'ятника Шевченкові в м. Харкові й на могилі коло Канева винесла таку ухвалу:

УХВАЛА УРЯДОВОЇ КОМІСІЇ В СПРАВІ ЗАКРИТОГО КОНКУРСУ
НА ПРОЕКТ ПАМ'ЯТНИКА ШЕВЧЕНКОВІ В м. ХАРКОВІ
та НА МОГИЛІ КОЛО КАНЕВА

ХАРКІВ, 27-ГО ВЕРЕСНЯ, 1933 Р.

Урядова Комісія в складі т.т. Шелехеса, Попова, Любченка, Кіллерога, Хвилі, Ермолова, Микитенка, Кириленка, Рудякова — розглянувши проекти пам'ятника Шевченкові для міста Харкова і могили (біля Канева), виконані авторами: Андреевим, Бульдїним, Блох, Апкіназі, Березовським, Дараганом, Диндо, Добровольським, Давидович, Зейлінгером, Епштейном, Іофаном, Кавалерідзе, Козиком, Костирко, Кричевським В., Кричевським Ф., Кудрявцевою, Касьяном, Касьяновим, Климовим, Лангбартом, Магарко, Мітковичером, Меркуровим, Манізером, Меллером, Мухіною, Муравївим, Новосельським, Оснач, Петрицьким, Ражбою, Страховим, Сінайським, Теннером, Ульяновим, Чайковим — констатує:

Пересічно якість поданих проектів пам'ятника Шевченкові стоїть на високому мистецькому рівні. Поруч проектів, поданих кваліфікованими кадрами майстрів скульпторів, є проекти молоді, що вдало поставили і відбили основний задум подати Шевченка на тлі масових революційних рухів селянства і переможного повстання пролетаріату (Бульдїн, Дараган, Ражба, Муравїн).

Автори уважно поставились до завдання проектування пам'ятника і подали, не зважаючи на короткий термін, вчасно свої проекти.

Комісія відзначає високу мистецьку якість виконаної маски і фігури Шевченка т.т. Кричевським Ф. і Меркуровим

Комісія вважає, що проект пам'ятника, поданий Кричевським Ф. і Меркуровим може бути здійснений за умови ґрунтовної переробки постаменту та його композиційного і змістовного розрішення.

Скульптор тов. Чайков розв'язав постамент пам'ятника як з боку художнього і композиційного, так і з боку ідеологічного змісту пам'ятника. Щодо постаті Шевченка, то виявлення образу поета-революціонера, подане автором — вважати за невдале.

Рекомендувати авторові подати новий варіант постаті Шевченка.

З проектів пам'ятника на могилі біля Канева, Комісія схвалює прийняти для здійснення проект

пам'ятника роботи скульпторів т.т. Бульдїна і Дарагана та архітектора тов. Торубарова. Комісія доручає авторам проекту за художнім керівництвом заслуженого діяча мистецтва скульптора т. Манізера подальше удосконалити проект пам'ятника, виходячи в вказівок:

а) Підняти фігуру Шевченка в загальній композиції пам'ятника;

б) Вивести вперед основу фігур, що оточують Шевченка;

в) Зняти групу статичних постатей, що одірвані від загальної композиції пам'ятника

Комісія відзначає роботи:

т.т. Манізера і Лангбарта, що у виконанні проекту пам'ятника показали високу майстерність і виразність;

скульптора Кратко, що художньо виконав проект, подавши образ Шевченка за молодих років;

заслуженого художника т. Петрицького, в якій автор зробив спробу найбільш підкреслити, що пам'ятник Шевченкові ставить пролетарська суспільність;

художника скульптора Страхова, що високохудожньо виконав маску Шевченка.

Рекомендувати авторам Кричевському Ф. і Меркурову розробити на основі даних Комісією вказівок постамент пам'ятника.

Рекомендувати скульпторові Чайкову додатково розробити постать Шевченка.

Рекомендувати скульпторові Манізеру і Страхову подати нові проекти пам'ятника.

Термін подачі всіма авторами проектів і варіантів — 10-е листопада 1933 року.

Рекомендувати Державній скульптурній майстерні придбати портрети Т. Г. Шевченка, виконані Кричевським Ф. і Меркуровим та Страховим для масового розповсюдження.

Вважаючи на велике культурно-політичне значення останнього конкурсу, запропонувати видавництву „Мистецтво“ видати альбом проектів пам'ятника.

Шелехеса
Попова
Любченка
Кіллерога
Хвилі
Ермолова
Микитенка
Кириленка
Рудякова
Манізера
Лангбарта
Кратко
Петрицького
Страхова
Чайкова

Музей на могилі Т. Г. Шевченка, що будеться за проектом В. Кричевського й О. Костирка.

Прийнято комісією проект пам'ятника Шевченкові в Харкові роботи скульптора Манізера.

Проект меморіального музею на могилі біля Канева виконано професором В. Кричевським і архітектором Костирком. Зараз уже закінчується роботи щодо побудови пам'ятника Шевченкові в Харкові й меморіального музею на могилі. За постановою урядової комісії, 11/III-1934 р., в 120 роковини з дня народження Шевченка відбулася урочиста закладка меморіального музею на могилі, приступили до будови пам'ятника в Харкові, відкрито галерею художніх творів Шевченка.

Кілька слів про будівництво пам'ятника в Харкові.

Ставлять пам'ятник у центрі міста, в парку ім. П. П. Постишева, для чого було переведено великі підготовні роботи. Виготування постаті Шевченка й скульптурних груп зосереджено в Ленінграді, в майстерні тов. Манізера та в комбінаті наочної агітації й пропаганди ленінградської міськради.

Будувати пам'ятник фактично розпочали 10 березня, тобто в день 120-річчя з дня народження великого революціонера - демократа. Тоді ж підготували майданець для майбутнього пам'ятника і розпочали перші земляні роботи.

До Харкова було привезено гранітні плити й кам'яні блоки для головного постаменту, що його роблять з сірого турчинського лабрадору. В спеціальній мастерні, відкритій у Харкові, граніт і лабрадор тешуть, шліфують і полірують. Водночас ударно підготовлявся фундамент.

Вулиця К. Лібкнехта та міський сад ім. П. П. Постишева у Харкові, де будується пам'ятник Т. Г. Шевченкові.

Загалом майбутній пам'ятник Т. Г. Шевченкові буде один із найбільших у цілому Радянському Союзі. Височінь його — 16 метрів. Діаметр нижнього кільця постаменту становить 16,5 метрів.

Про розміри будівництва достатньо свідчить хоча б уже те, що воно забирає близько 75 вагонів різних будівних матеріалів. Самого тільки лабратору і габронориту йде 25 вагонів. Бронзи пам'ятник забирає 30 тонн.

Робота — складна й відповідальна. Але виконується її нормально і намічених строків не порушено.

Урядова комісія, що керує будівництвом пам'ятника, двічі виїздила до Ленінграда приймати скульптурні деталі. Вже прийнято шість цілком закінчених фігур — червоногвардійця, матроса, червоноармійця, робітника, колгоспника і робітниці. Тов. Манізер, разом з усім своїм робочим колективом, що складається з 12 спеціалістів, інтенсивно готує решту скульптурних груп.

Особливу увагу звернуто на постать Т. Г. Шевченка, що уже закінчена. Уже

*Урочисті закладини пам'ятника Т. Г. Шевченкові на могилі в Каневі у березні 1934 р.
Промова Народного Комісара Освіти В. П. Затонського.*

тепер можна сказати, що фігура Шевченка вражатиме своєю монументальністю, глибиною образу поета і майстерністю скульптурного відтворення.

Архітектурним оформленням пам'ятника керує відомий ленінградський архітектор тов. Лангбарт.

Треба відзначити, що в усій цій роботі коло спорудження пам'ятника багато допомагають ленінградські партійні і радянські організації.

Шевченко був для свого часу великою людиною, великим революціонером-демократом. Але ідеологія Шевченка не була соціалістичною, вона була дрібнобуржуазною. Не під прапором Шевченка, а під прапорами Леніна, Сталіна трудящі нашої країни скинули кайдани неволі й будують нове соціалістичне суспільство, йдучи від перемог до перемог.

Українські націоналісти хочуть використати Шевченка в своїх інтересах. Вони намагаються вороже ставлення Шевченка до тодішньої миколаївської, царської, поміщицької Москви, що була тюрмою народів, перенести на сучасну, червону, соціалістичну Москву. Миколаївська Москва була Москвою царською, була містом царських бюрократів, поміщиків, купців, жандармів, таксамо, як тодішній Санкт-Петербург—столиця царату. Царська Москва і царський Санкт-Петербург, проти яких виступав Шевченко, були символом царської Росії—тюрми народів.

Сучасна, соціалістична Москва є символ звільнення народів усього світу від ярма соціального і національного. Москва тепер—це столиця Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що, розгромивши капіталістів, поміщиків, розгромивши ворожі класи, переможно будує соціалізм. У цьому могутньому Союзі Радянська Україна, що є невід'ємною складовою частиною Радянського Союзу, розгорнула величезне переможне соціалістичне будівництво, буйно зросла, розвинулася, зміцніла.

Комуністична партія, радянська влада відзначає пам'ять Шевченка як великого поета, бунтаря-революціонера, борця проти кріпацької Росії, проти російського царату, проти соціального і національного ярма, яке гнітило народи старої царської Росії.

Відмічаючи його помилки, його дрібнобуржуазність, радянська влада шанує Шевченка в той же час за те, що він у своїй творчості, у своїй громадсько-політичній діяльності був для того часу в передових лавах і разом з найкращими нашими попередниками, як Чернишевський, Герцен і ін., завзято боровся проти царату, проти панів.

Зрозуміла річ, не боротьба Шевченка, не його робота, не вчення його привели нас до перемоги в Жовтні 1917 року і на фронтах соціалістичного будівництва. Цих перемог ми здобули в наслідок тієї роботи, в наслідок тієї боротьби, яку вела комуністична партія більшовиків, створена Леніним, партія, що під прапорами Леніна, Сталіна веде нас до нових перемог.

Але Шевченка ми відзначаємо як великого нашого попередника.

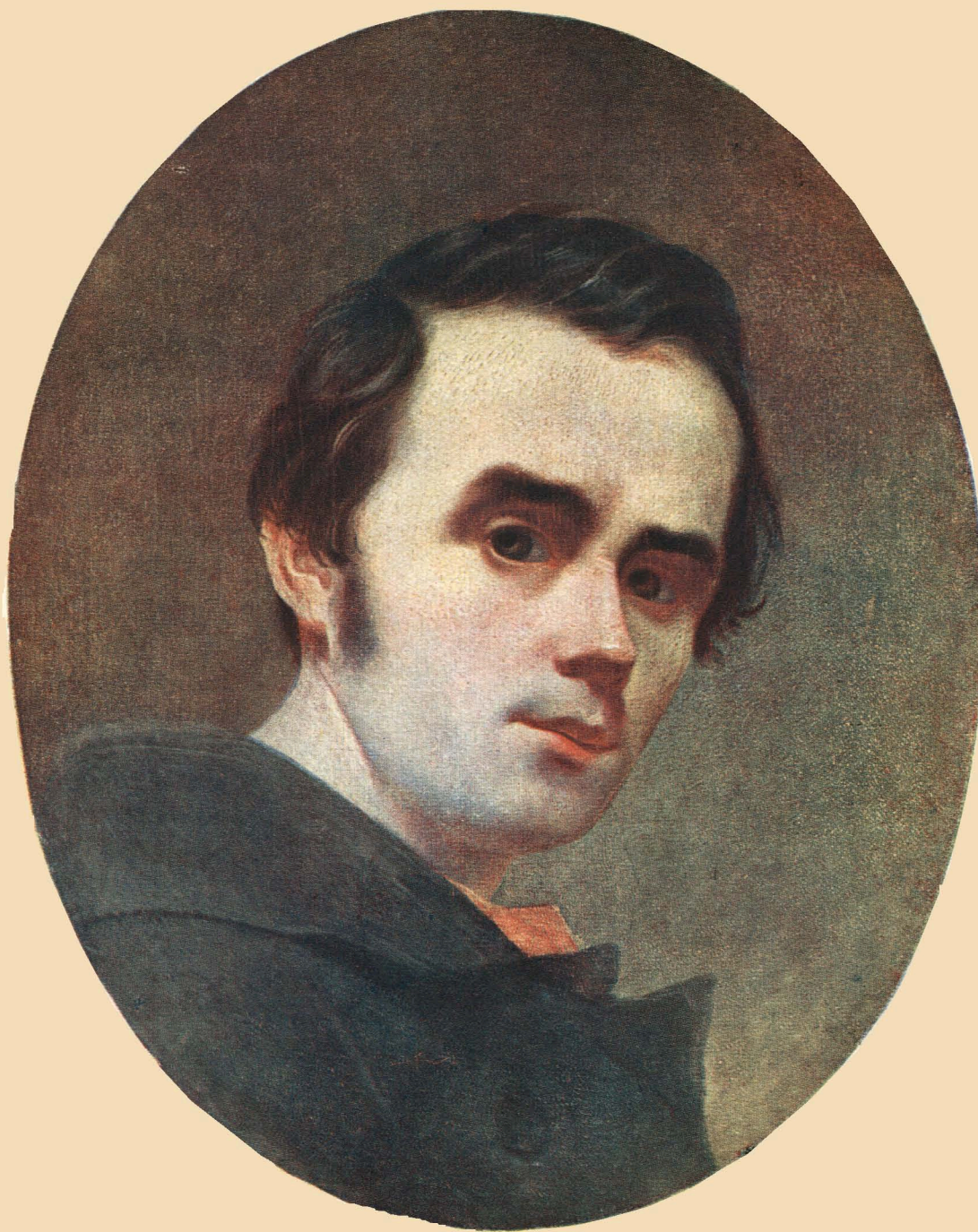
Шевченко не був пролетарським революціонером, Шевченко був селянським бунтарем, буржуазним демократом у боротьбі проти царату, проти кріпосників. Свою ненависть до гнобителів він відбивав у своїй творчості, відбивав у своїй роботі.

За це його ненавидили й ненавидять пани—російські, українські, польські; за це ми його відзначаємо і шануємо його пам'ять.

Червень
1934 рік.

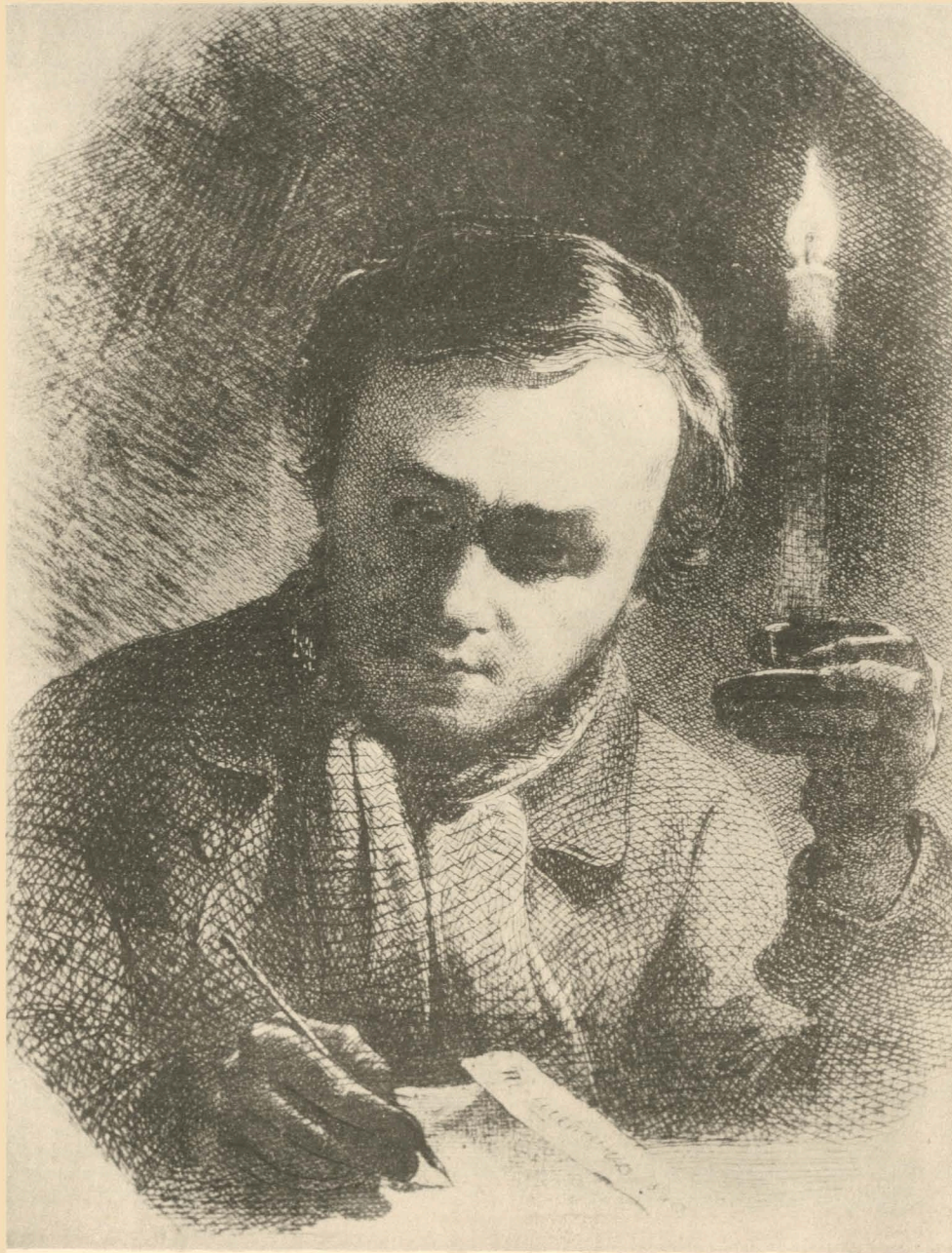
АВТОПОРТРЕТИ ТА МАСКА
Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Т. Г. Шевченко. Автопортрет 1841 р.

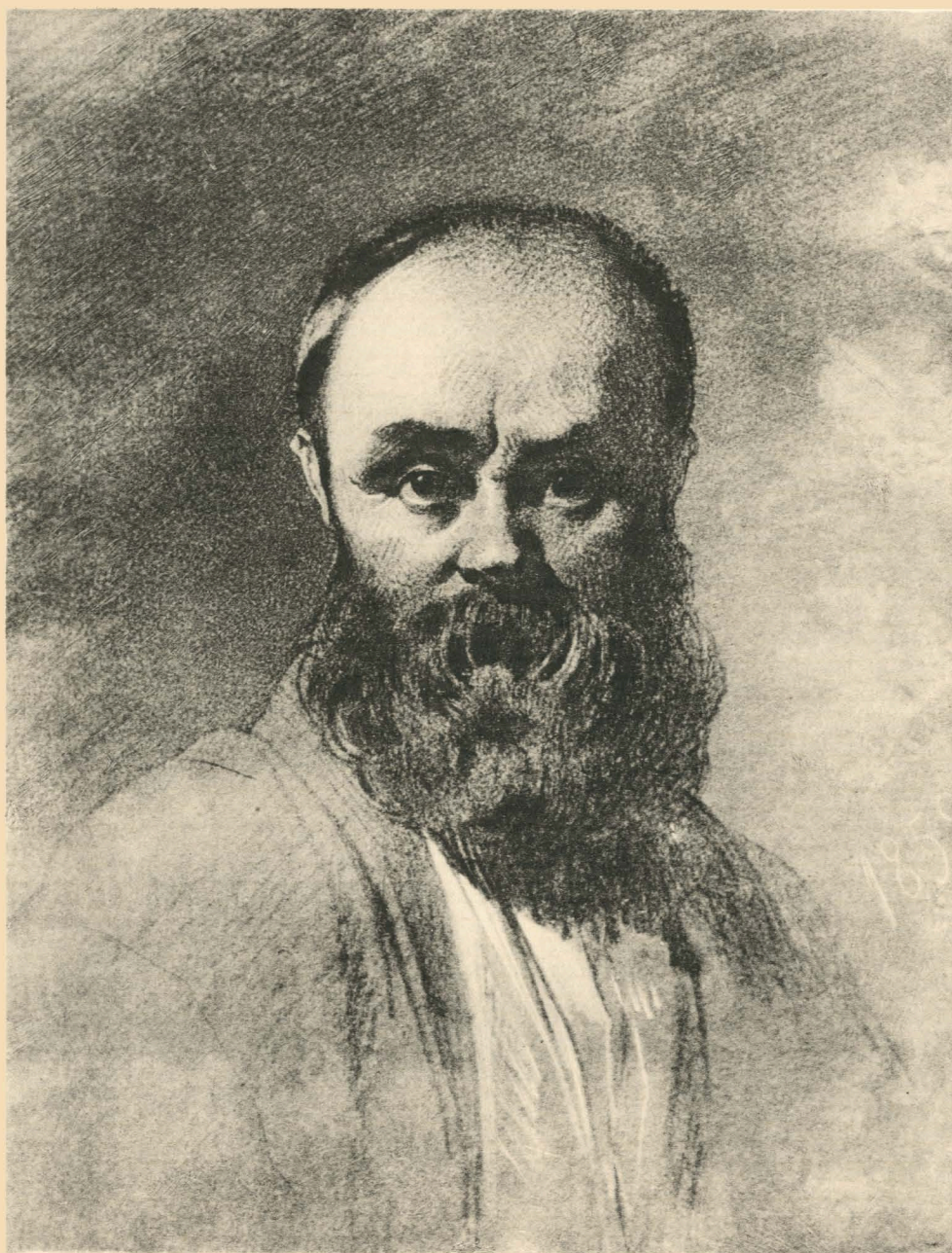

Т. Г. Шевченко. Автопортрет 1847 р.

Т. Г. Шевченко. Автопортрет 1857 р.

Посмертна маска Т. Г. Шевченка.

УРЕС
БІЛГО-СОЦ. УРСР
ІМ. КЛРС

**ПРОЕКТИ ПАМ'ЯТНИКІВ
Т. Г. ШЕВЧЕНКОВІ**

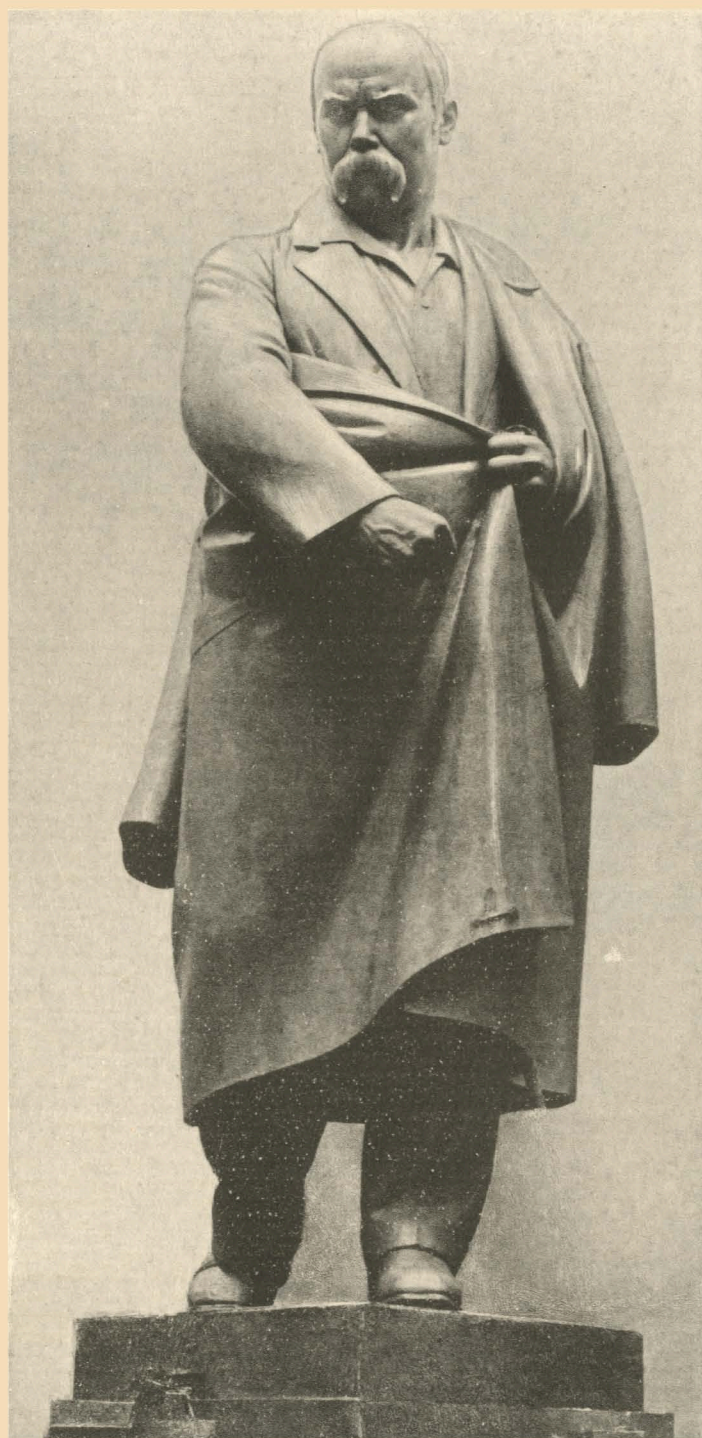

**Заслужені діячі мистецтва скульптор М. Манізер, архітектор Й. Лангбарт.
Проект пам'ятника, схвалений Урядом і збудований в Харкові.**

**Заслужені діячі мистецтва скульптор М. Манізер, архітектор Й. Лангбарт.
Проект пам'ятника, схвалений Урядом і збудований в Харкові (тільний бік).**

**Заслужений діяч мистецтва скульптор М. Манізер—деталь пам'ятника,
який збудовано в Харкові. Постаць Т. Шевченка.**

Заслужений діяч мистецтва скульптор М. Манівер (деталь пам'ятника Шевченкові, що збудовано в Харкові). Миколайівщина і 1905 рік.

**Заслужений діяч мистецтва М. Манізер. Деталь пам'ятника Шевченкові,
що збудовано в Харкові. Фінальна група.**

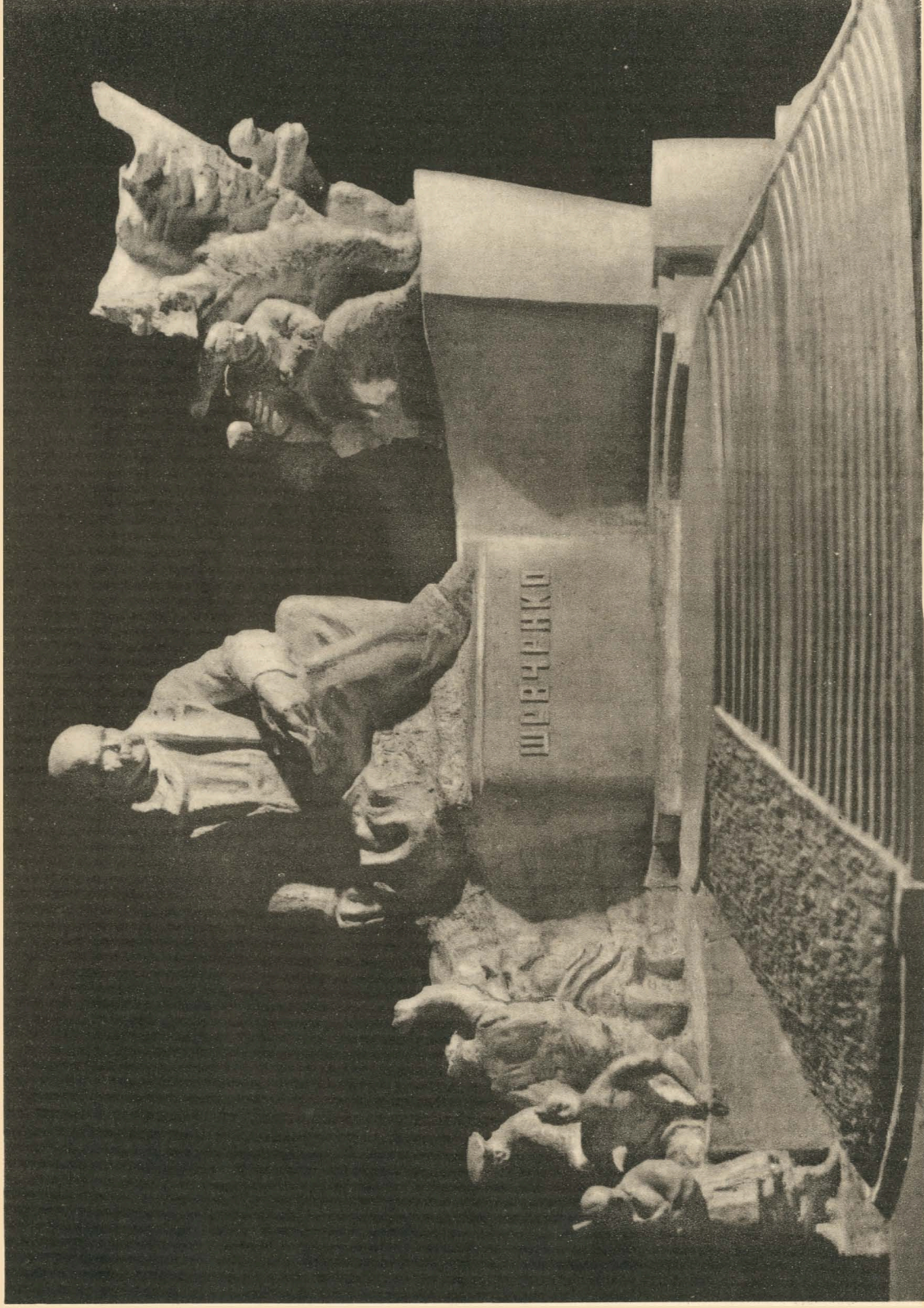
**Заслужені діячі мистецтва скульптор М. Манізер, архітектор Й. Лангбарт.
(I варіант).**

Скульптори К. Бульдин, А. Дараган, архітектор Д. Торубаров.
(I варіант). Проект пам'ятника на могилі.

**Скульптори К. Бувьдін, А. Дараган, архітектор Д. Торубаров.
Проект пам'ятника на могилі (гільний бік).**

Скульптори К. Бульдін, А. Дараган. (проект пам'ятника на могилі). (II варіант).

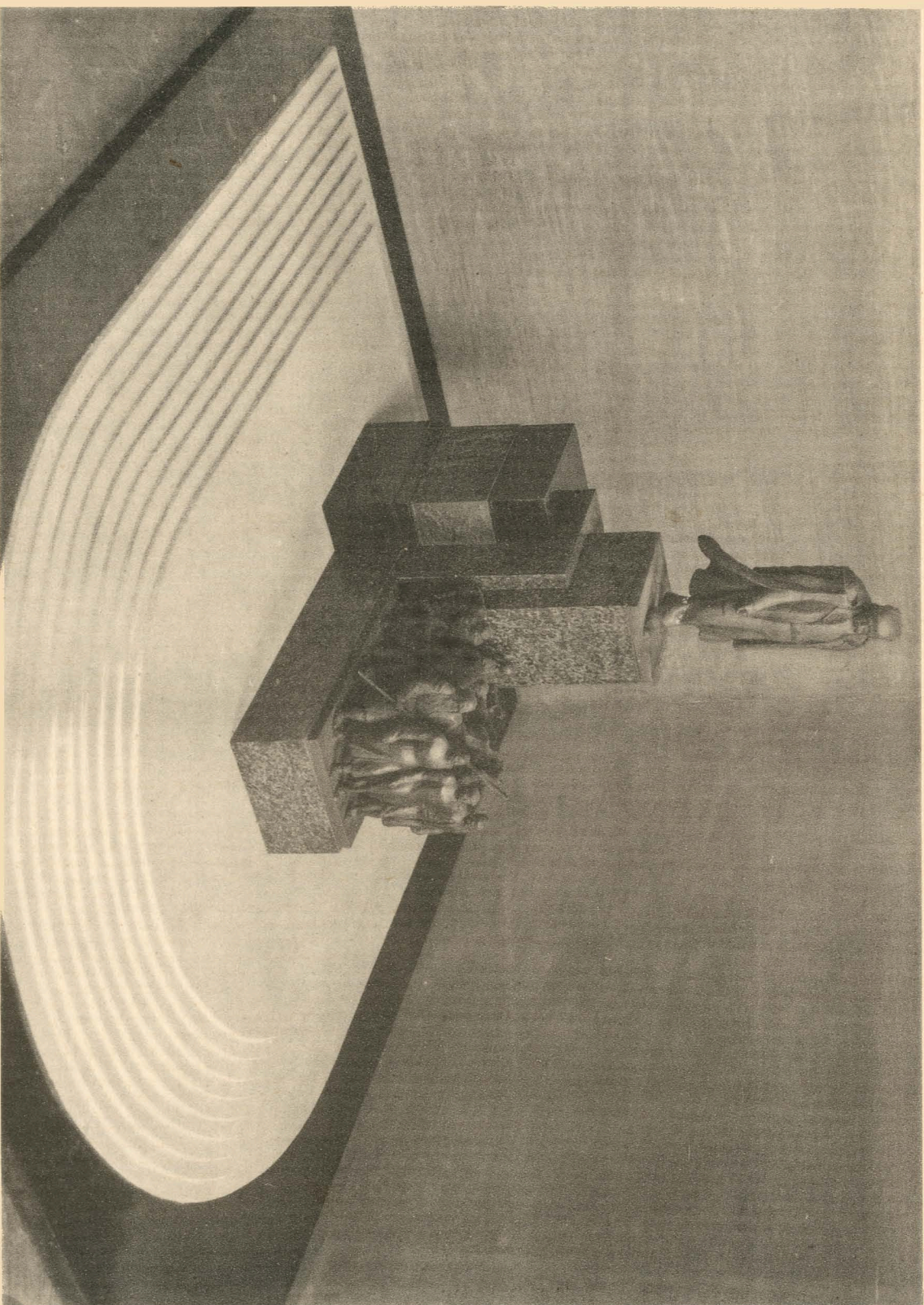

Скульптори К. Бульдін, А. Дарган. Проект пам'ятника на могилі (тильний бік).

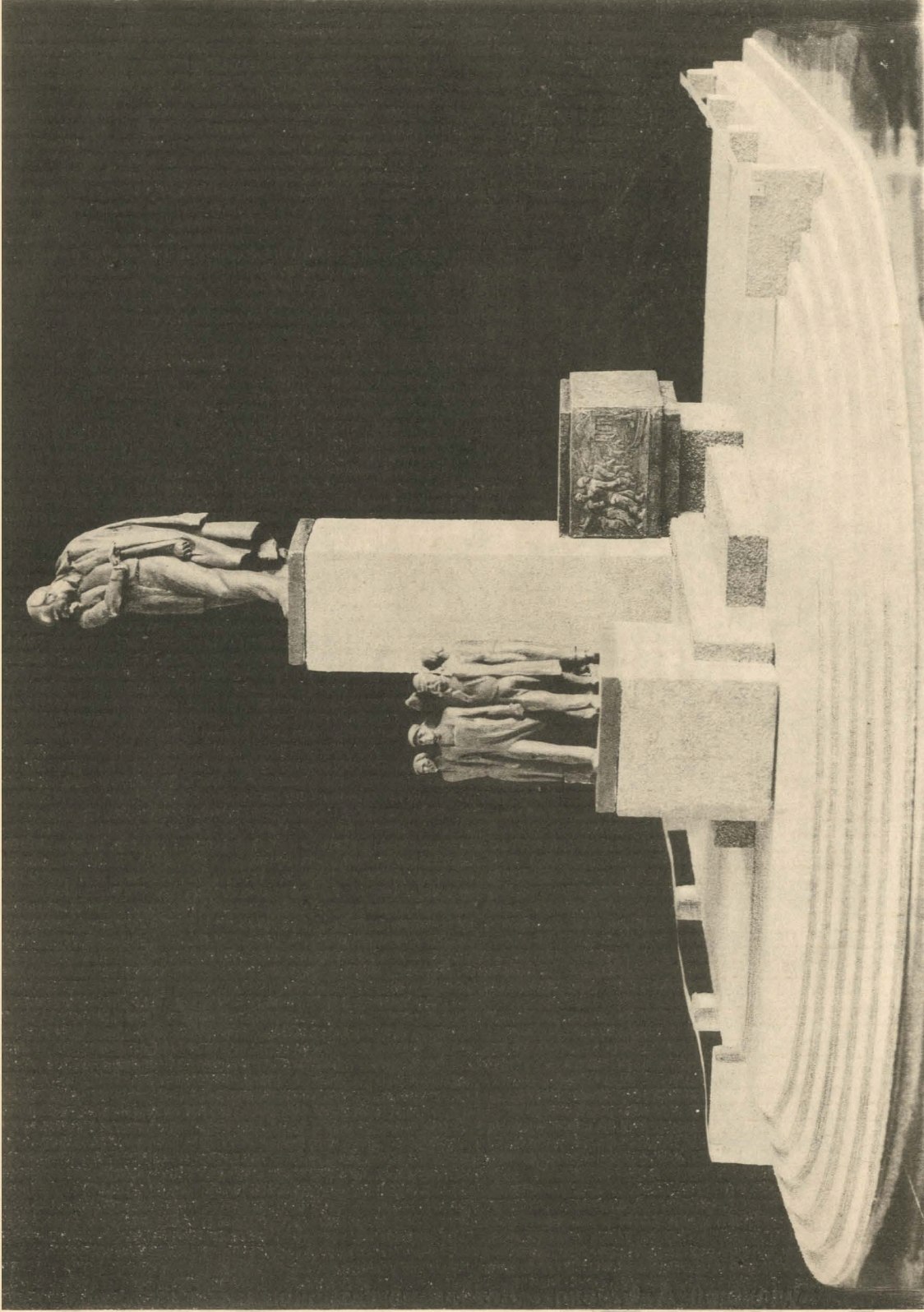

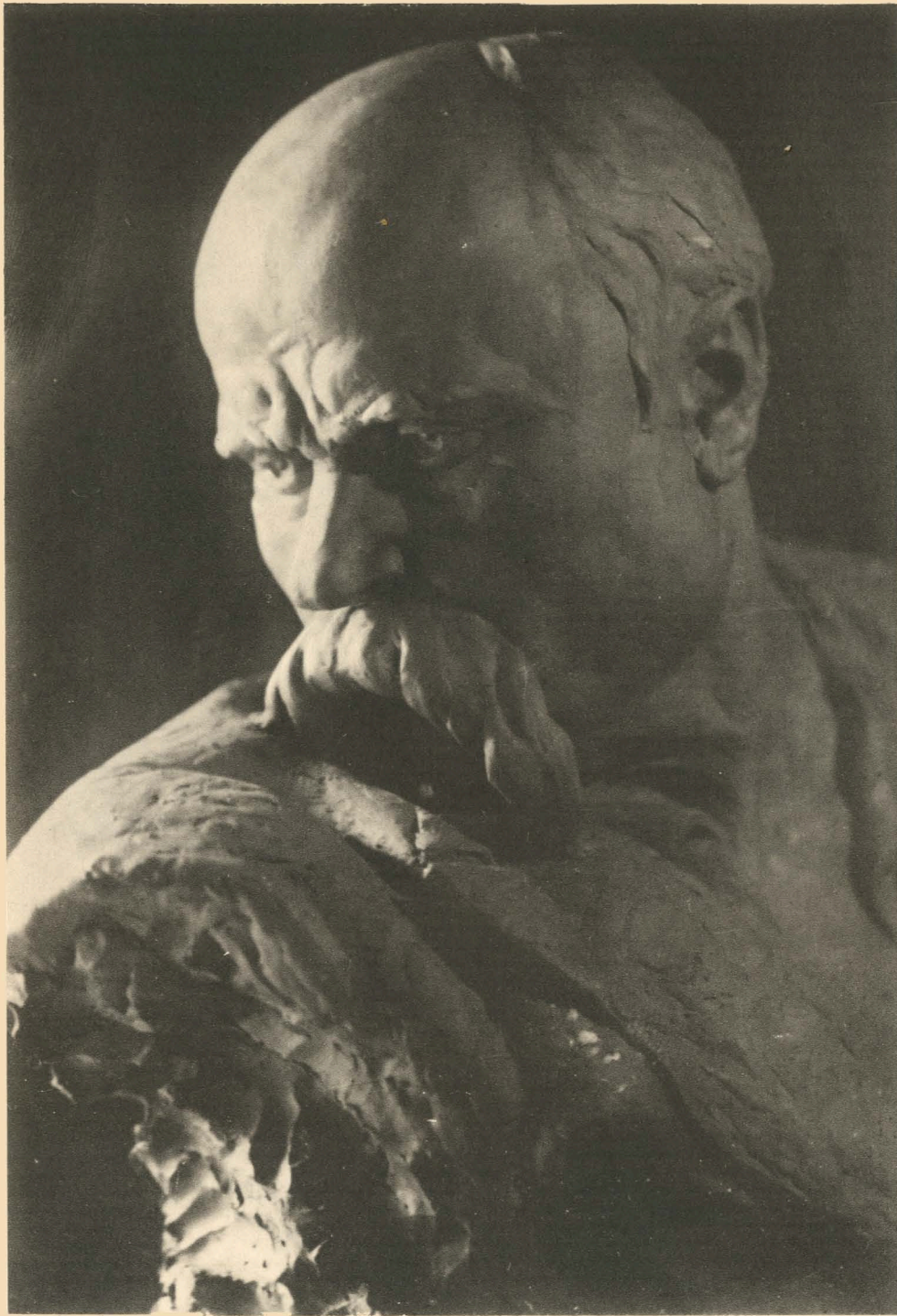
Проект скульптора Й. Чайкова.

Проект художника А. Страхова (II вариант).

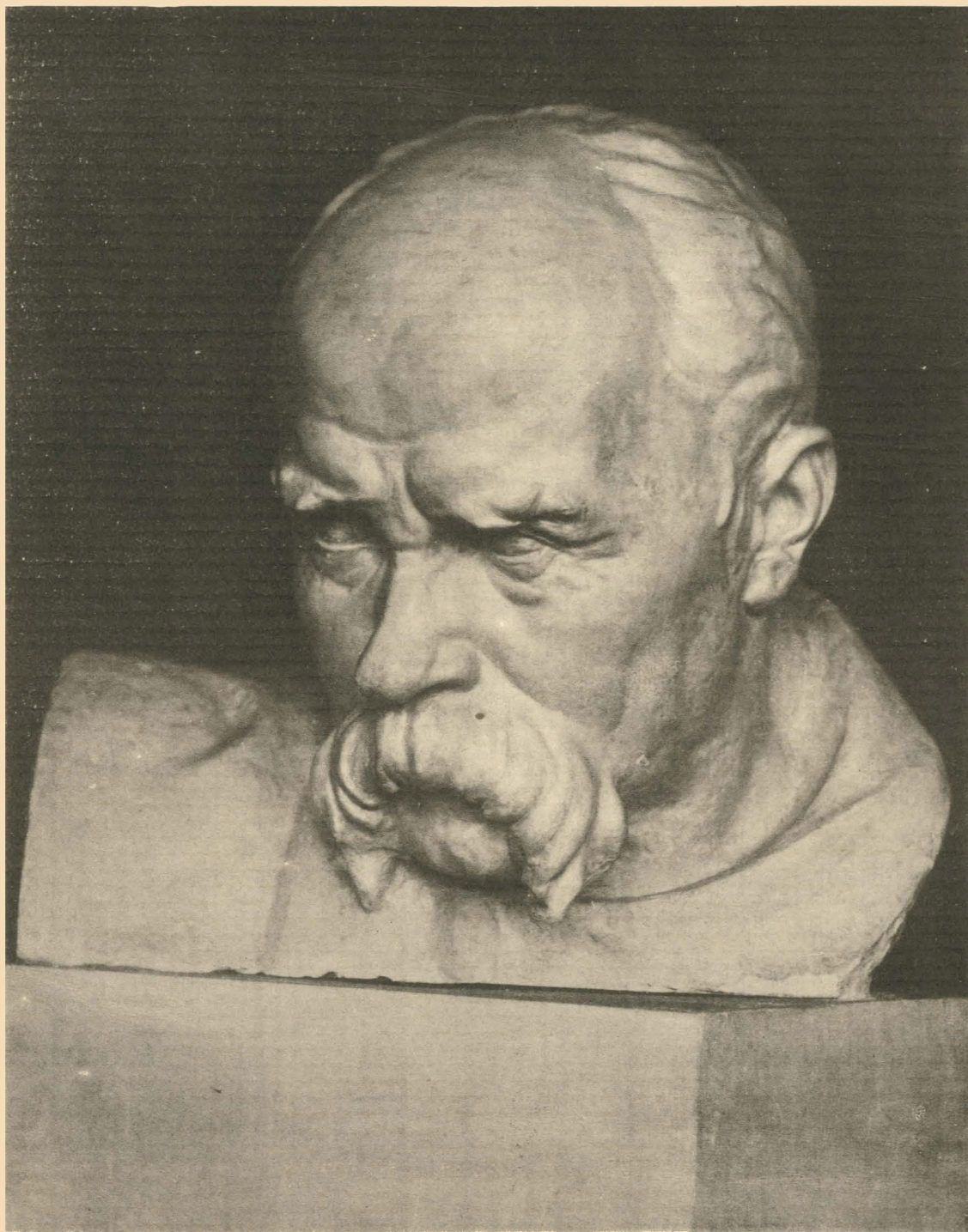
Проект художника А. Страхова (I вариант).

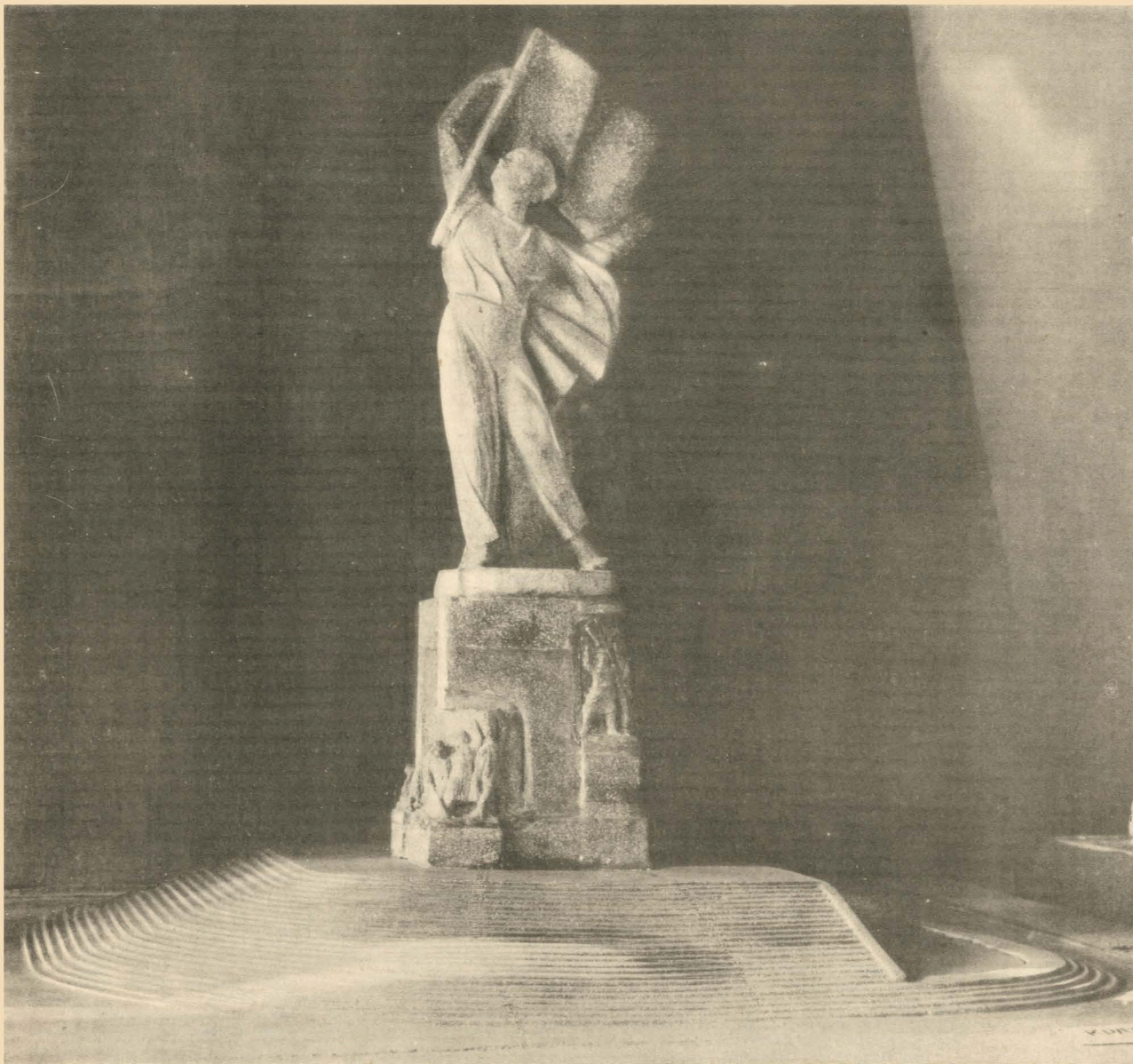
Художник А. Страхов. Деталь пам'ятника.

Проект художника Ф. Кричевського і скульптора С. Меркурова.

Художник Ф. Кричевський, скульптор С. Меркуров (деталь пам'ятника).

Скульптор Б. Кратко. Проект пам'ятника на могилі.

Проект заслуженого художника УССР А. Петрицького.

Проект скульптора В. Сінайського (II варіант).

Проект скульптора В. Сінайського (I варіант).

Проект скульптора Л. Блох і архітекторів В. Андреева й О. Касьянова.

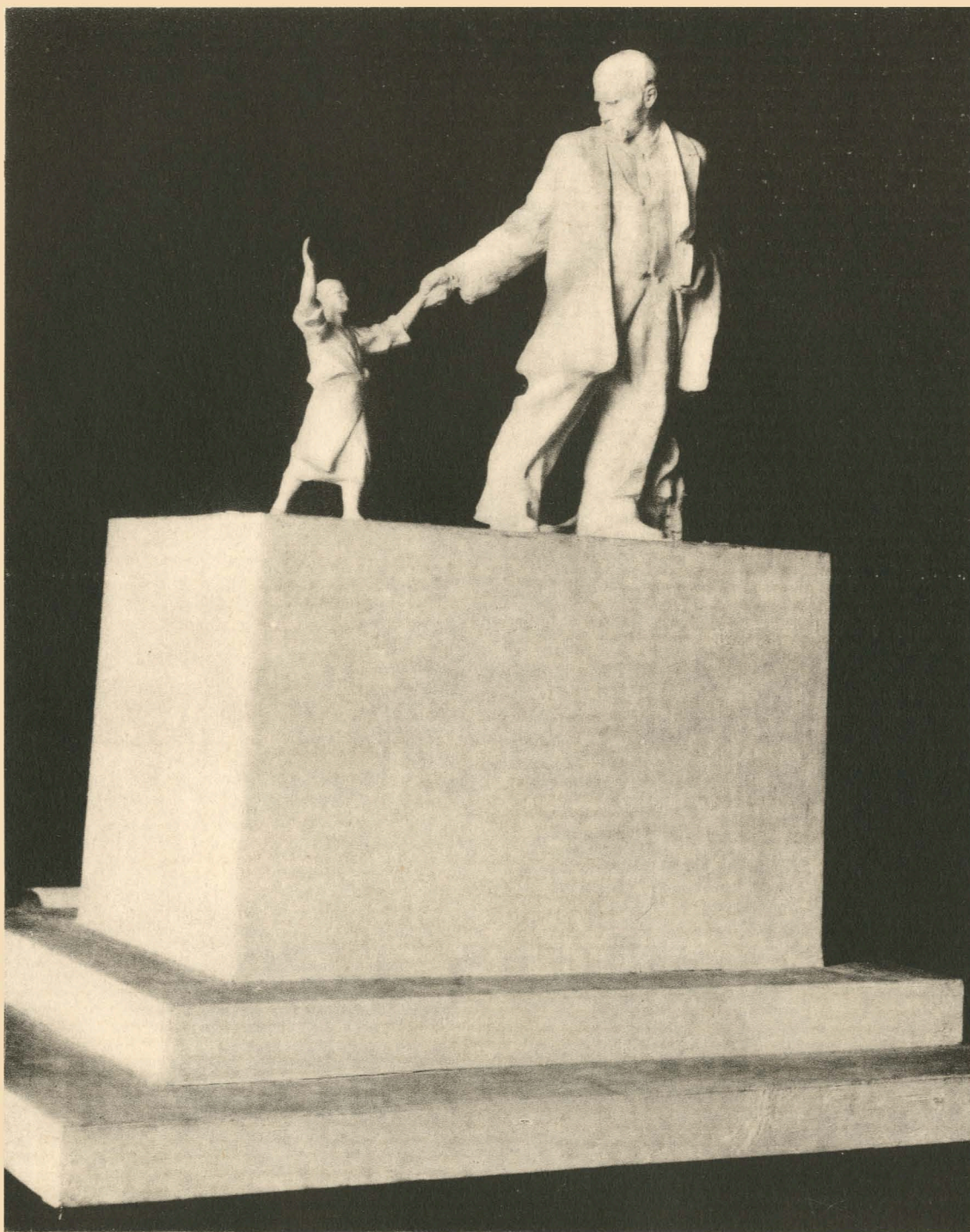
Проект скульпторів А. Муравіна і Я. Разбі.

Проект художника В. Касіяна і скульпторів З. Давидович і О. Кудрявцевої.

Проект скульптора М. Гельмана і архітектора М. Ашкіназі.

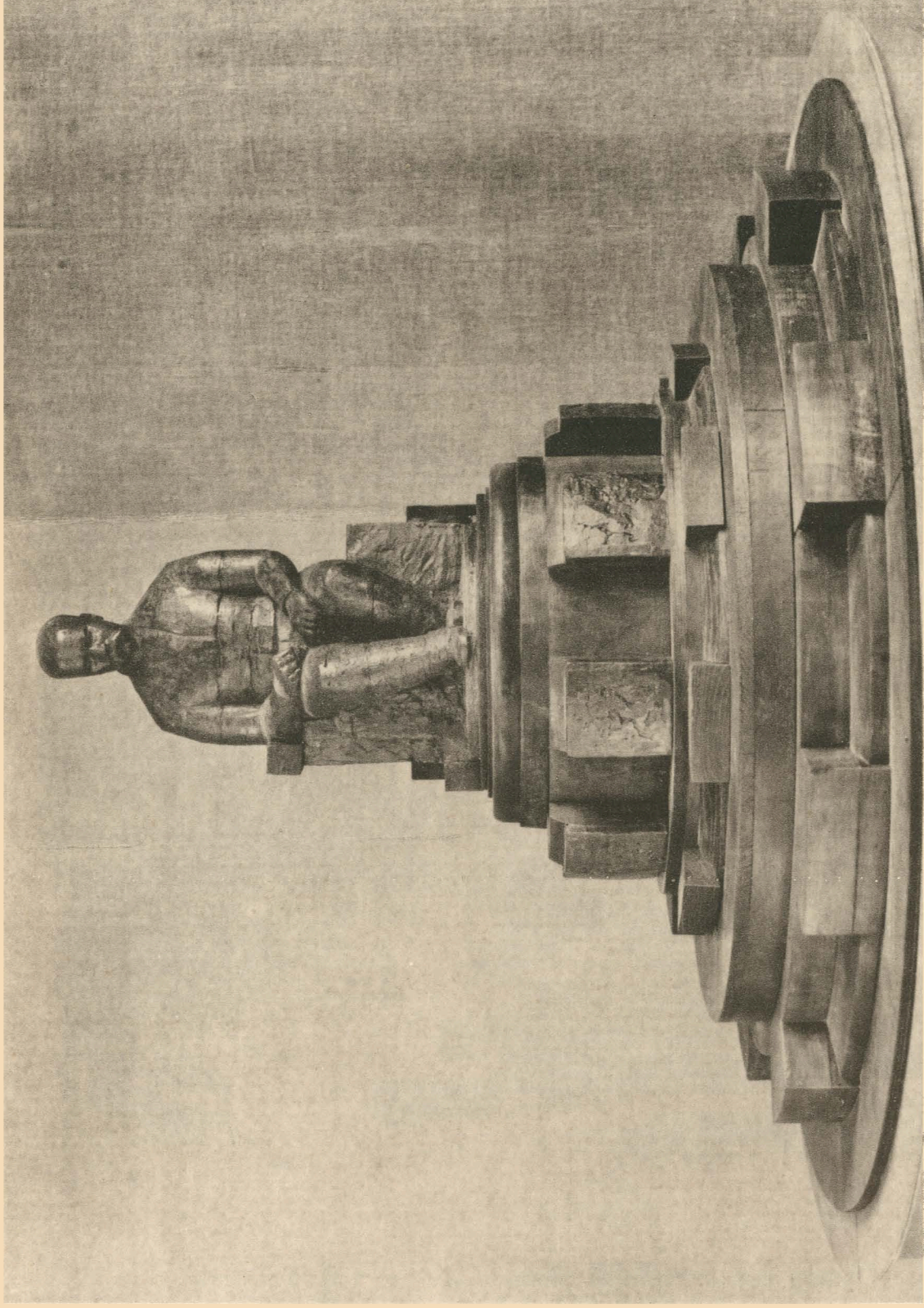

Проект художника Ф. Кричевського.

Проект скульптора В. Мухіної і художника В. Меллера.

Проект скульптора І. Кавалерідзе.

Проект скульпторів М. Новосельського і П. Ульянова.

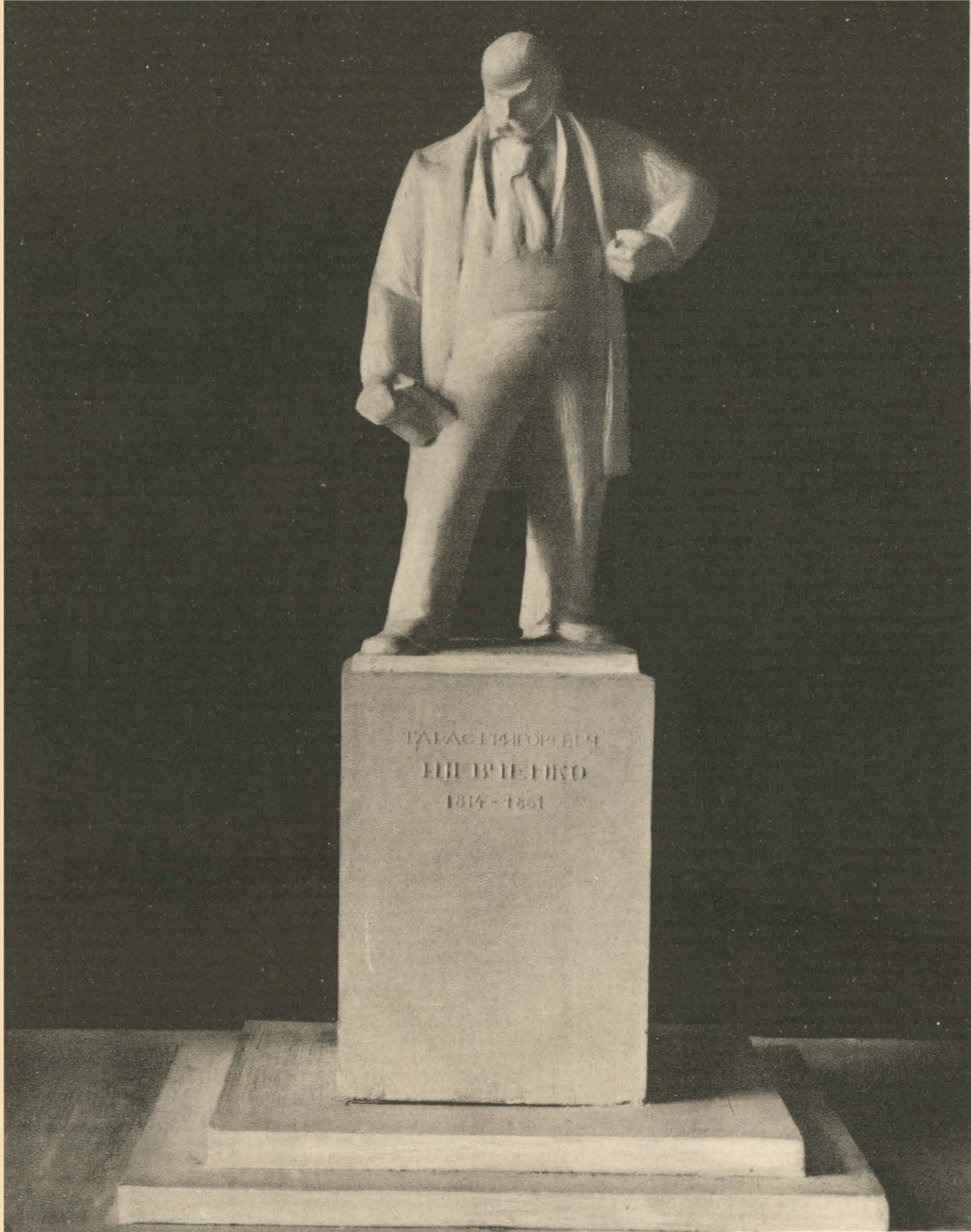
Проект архітектора В. Онащенка і скульптора Березовського.

Проект скульптора М. Магарка, художника Т. Фраєрмана і архітектора Й. Зейлінгера.

Проект скульптора М. Епштейна.

Проект скульптора П. Мітковідера, художника Т. Фраєрмана
і архітектора Й. Зейлінгера.

Проект архітекторів В. Кричевського, О. Костирка
і скульпторів В. Климова, Оснач.

Проект скульптора Г. Теннера і художника М. Козіка.

Проект скульптора Ж. Диндо.

Скульптори К. Бульдін, Й. Чайков. Проект пам'ятника на могилі
Т. Г. Шевченка (останній варіант).

Скульптори К. Бульдін, Й. Чайков. Проект пам'ятника на могилі (тильний бік).

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Т. Г. Шевченко. Автопортрет 1841 р.
2. Т. Г. Шевченко. Автопортрет 1847 р.
3. Т. Г. Шевченко. Автопортрет 1857 р.
4. Посмертна маска Т. Г. Шевченка.
5. Заслужені діячі мистецтва скульптор Манізер М., архітектор Ланібарт І. Проект пам'ятника, схвалений Урядом і збудований в Харкові.
6. Заслужені діячі мистецтва скульптор Манізер М., архітектор Ланібарт І. Проект пам'ятника, схвалений Урядом і збудований в Харкові (тильний бік).
7. Заслужений діяч мистецтва скульптор М. Манізер. Деталь пам'ятника, який збудовано в Харкові. Постаць Т. Шевченка.
8. Заслужений діяч мистецтва скульптор М. Манізер. Деталь пам'ятника Шевченкові, що збудовано в Харкові. Миколаївщина і 1905 рік.
9. Заслужений діяч мистецтва М. Манізер. Деталь пам'ятника Шевченкові, що збудовано в Харкові. Фінальна група.
10. Заслужені діячі мистецтва скульптор Манізер М., архітектор Ланібарт І. Проект пам'ятника (І варіант).
11. Скульптори Бульдін К., Дараган А., архітектор Торубаров Д. Проект пам'ятника на могилі (І варіант).
12. Скульптори Бульдін К., Дараган, архітектор Торубаров. Проект пам'ятника на могилі (тильний бік).
13. Скульптори Бульдін К., Дараган. Проект пам'ятника на могилі (ІІ варіант).
14. Скульптори Бульдін К., Дараган. Проект пам'ятника на могилі. ІІ варіант (тильний бік).
15. Проект скульптора Й. Чайкова.
16. Проект художника А. Страхова (ІІ варіант).
17. Проект художника А. Страхова (І варіант).
18. Художник А. Страхов. Деталь пам'ятника.
19. Проект художника Ф. Кричевського і скульптора С. Меркурова.
20. Художник Ф. Кричевський. Скульптор С. Меркуров. Деталь пам'ятника.
21. Скульптор Б. Кратко. Проект пам'ятника на могилі.
22. Проект заслуженого художника УСРР А. Петрицького.
23. Проект скульптора В. Сінайського (ІІ варіант).
24. Проект скульптора В. Сінайського (І варіант).
25. Проект скульптора Л. Блох і архітекторів В. Андрєєва і О. Касьянова.
26. Проект скульпторів Л. Муравіна і Я. Ражби.
27. Проект художника В. Касіяна і скульпторів З. Давидович і О. Кудрявцевої.
28. Проект скульптора М. Гельмана і архітектора М. Ашкіназі.
29. Проект художника Ф. Кричевського.
30. Проект скульптора В. Мухіної і художника В. Меллера.
31. Проект скульптора І. Кавалерідзе.
32. Проект скульпторів М. Новосельського і П. Ульянова.
33. Проект архітектора В. Онаценка і скульптора Березовського.
34. Проект скульптора М. Магарка, художника Т. Фраєрмана й архітектора І. Зейлінгера.
35. Проект скульптора М. Епштейна.
36. Проект скульптора П. Мітковицера, художника Т. Фраєрмана й архітектора І. Зейлінгера.
37. Проект архітекторів В. Кричевського, О. Костирка і скульпторів В. Климова, Оснач.
38. Проект скульптора Г. Теннера і художника М. Козіка.
39. Проект скульптора Ж. Діндо.
40. Скульптори К. Бульдін, Й. Чайков. Проект пам'ятника на могилі Т. Г. Шевченка (останній варіант).
41. Скульптори—К. Бульдін, І. Чайков. Проект пам'ятника на могилі (тильний бік).

the 1970s, the 1980s, and the 1990s. The 1970s were characterized by a strong emphasis on the environment and social justice, while the 1980s saw a shift towards economic growth and individualism. The 1990s were marked by a focus on technology and globalization.

In the 1970s, the environmental movement gained significant momentum, leading to the passage of major legislation such as the Clean Air Act and the Clean Water Act. This period also saw the rise of the feminist movement and the civil rights movement.

The 1980s were dominated by the Reagan Revolution, which emphasized free-market economics and a reduction in government spending. This era also saw the emergence of the AIDS crisis and the end of the Cold War.

The 1990s were a period of rapid technological advancement and globalization. The internet was invented, and the World Wide Web became widely accessible. This decade also saw the end of the Cold War and the beginning of the 21st century.

In the 1970s, the environmental movement gained significant momentum, leading to the passage of major legislation such as the Clean Air Act and the Clean Water Act. This period also saw the rise of the feminist movement and the civil rights movement.

The 1980s were dominated by the Reagan Revolution, which emphasized free-market economics and a reduction in government spending. This era also saw the emergence of the AIDS crisis and the end of the Cold War.

The 1990s were a period of rapid technological advancement and globalization. The internet was invented, and the World Wide Web became widely accessible. This decade also saw the end of the Cold War and the beginning of the 21st century.

In the 1970s, the environmental movement gained significant momentum, leading to the passage of major legislation such as the Clean Air Act and the Clean Water Act. This period also saw the rise of the feminist movement and the civil rights movement.

The 1980s were dominated by the Reagan Revolution, which emphasized free-market economics and a reduction in government spending. This era also saw the emergence of the AIDS crisis and the end of the Cold War.

The 1990s were a period of rapid technological advancement and globalization. The internet was invented, and the World Wide Web became widely accessible. This decade also saw the end of the Cold War and the beginning of the 21st century.

In the 1970s, the environmental movement gained significant momentum, leading to the passage of major legislation such as the Clean Air Act and the Clean Water Act. This period also saw the rise of the feminist movement and the civil rights movement.

The 1980s were dominated by the Reagan Revolution, which emphasized free-market economics and a reduction in government spending. This era also saw the emergence of the AIDS crisis and the end of the Cold War.

The 1990s were a period of rapid technological advancement and globalization. The internet was invented, and the World Wide Web became widely accessible. This decade also saw the end of the Cold War and the beginning of the 21st century.

In the 1970s, the environmental movement gained significant momentum, leading to the passage of major legislation such as the Clean Air Act and the Clean Water Act. This period also saw the rise of the feminist movement and the civil rights movement.

The 1980s were dominated by the Reagan Revolution, which emphasized free-market economics and a reduction in government spending. This era also saw the emergence of the AIDS crisis and the end of the Cold War.

The 1990s were a period of rapid technological advancement and globalization. The internet was invented, and the World Wide Web became widely accessible. This decade also saw the end of the Cold War and the beginning of the 21st century.

In the 1970s, the environmental movement gained significant momentum, leading to the passage of major legislation such as the Clean Air Act and the Clean Water Act. This period also saw the rise of the feminist movement and the civil rights movement.

The 1980s were dominated by the Reagan Revolution, which emphasized free-market economics and a reduction in government spending. This era also saw the emergence of the AIDS crisis and the end of the Cold War.

The 1990s were a period of rapid technological advancement and globalization. The internet was invented, and the World Wide Web became widely accessible. This decade also saw the end of the Cold War and the beginning of the 21st century.

B 24049